

Розділ 4. ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Широкомасштабна російська агресія щодо України 24 лютого 2022 р., а також незаконна анексія Криму та розпалювання конфлікту і вторгнення РФ на Сході України, що розпочалися ще з 2014 р., значно вплинули на усю теперішню систему міжнародних відносин, а розвиток подальших подій вірогідно позначиться у майбутньому і на формуванні нового світового геополітичного устрою. Події сьогодення підтверджують тезу авторів статті «Збройний конфлікт в Україні у термінах геополітики», які ще у 2016 р. наголосили на тому, що «у разі повернення в умовах глобалізації до “права сили” в міжнародних відносинах (як це намагається зробити Росія за допомогою своєї реваншистської політики) виникає ризик колапсу міжнародної системи, процес розпаду якої викликатиме подальше неконтрольоване примноження загроз»¹. У світлі подій останніх років безперечно йдеться про запуск сценарію руйнування міжнародно-правових засад світового порядку, що посилюють дію негативних чинників у сфері безпеки та руйнують багато напрацьованих механізмів міжнародного співробітництва. Російська агресія проти України від початку вийшла за межі локального конфлікту, як його намагалися представити у Росії, адже стала одним із важливих питань порядку денного міжнародних відносин не лише у сфері безпеки, а й спричинила низку соціально-економічних, гуманітарних, екологічних та інших проблем глобального рівня. З огляду на це та через надзвичайну складність вирішення посталих перед світовою спільнотою проблем, пов'язаних із російською агресією, у процес пошуку можливих рішень та допомоги Україні залучено, крім окремих держав, також такі інституції, як ООН, НАТО і ЄС, а останнім часом все активніше до них долучаються організації, які представляють країни Глобального Півдня (БРІКС, Африканський союз) тощо.

¹ Горбулін В. П., Власюк О. С., Лібанова Е. М., Ляшенко О. М. Збройний конфлікт в Україні у термінах геополітики. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 3. С. 62.

Один із головних політичних і фінансових партнерів України у контексті протидії та подолання наслідків російської агресії – ЄС. Зокрема, політика ЄС від початку інвазії вказує на невизнання незаконних та загарбницьких дій Кремля, відповіддю на які стало впровадження санкційної політики проти РФ і програм підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні, а з початком широкомасштабної війни до цих пунктів додалися також: допомога українським біженцям, постачання гуманітарних вантажів та фінансова підтримка діяльності українського уряду тощо. Водночас сучасний поглиблений діалог і співпраця між Україною та ЄС стали результатом тривалого і доволі неоднозначного процесу євроінтеграції України, що відзначався як певними досягненнями, так і розчаруваннями. Офіційний Київ трактував євроінтеграцію як один із найперспективніших напрямів своєї зовнішньої політики, однак ці прагматичні цілі тривалий час наштовхувалися на проблему зовнішньополітичної невизначеності, яка полягала у неможливості політичних еліт всередині країни зробити радикальний геостратегічний вибір на користь Заходу.

Фактичним початком відносин між Києвом та Брюсселем стало визнання за результатами проведення всеукраїнського референдуму 2 грудня 1991 р. ЄС незалежності України. У вересні 1992 р. відбулася перша зустріч на найвищому рівні між Президентом України Леонідом Кравчуком та головою ЄК Жаком Делором, за результатами якої було розпочато переговори щодо укладання двосторонньої угоди, а вже у жовтні 1993 р. у Києві відкрито представництво ЄС в Україні². У Люксембурзі 14 червня 1994 р. відбулося підписання Угоди про партнерство і співробітництво з ЄС, яка засвідчила формування правової основи взаємовідносин, а згодом, у вересні 1995 р., Україна стала членом РС.

Стратегічний вектор України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у Стратегії інтеграції України до ЄС, яку затверджено та введено в дію Указом Президента України 11 червня 1998 р. У документі було зазначено, що набуття членства в ЄС – стратегічна мета України, яка сформувалась із цивілізаційного вибору та сповідування спільних європейських

² Sydun S. Ewolucja stosunków pomiędzy Ukrainą i UE. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. Poznań, 2010. Nr 3. S. 202.

демократичних цінностей³. Наступним кроком стала підготовка урядової Програми інтеграції України до ЄС, схваленої 14 вересня 2000 р., що визначала конкретні цілі й завдання з реформування всіх галузей економічного і суспільного життя, з огляду на проголошену довготермінову стратегічну мету – європейську інтеграцію України⁴.

Керівництво ЄС також приділяло належну увагу відносинам із Україною, стежило за її поступом на шляху євроінтеграції. Прийнята 11 грудня 1999 р. стратегія ЄР у відносинах із Україною акцентувала на значенні місця України у політиці ЄС. У ній з-поміж іншого було зазначено, що «ЄС визнає європейські прагнення та проєвропейський вибір України», а також що прийняття цієї стратегії спрямоване «на зміцнення стратегічного партнерства між ЄС і Україною»⁵. Головними напрямками стратегії було визначено: підтримку процесів демократичних і економічних перетворень в Україні; забезпечення стабільності і безпеки, а також протистояння викликам, що постають перед європейським континентом; підтримку зміцненню співпраці між ЄС і Україною у контексті розширення ЄС⁶. У політичному контексті схвалений документ мав важливе значення для Києва, адже визнавав Україну важливим партнером ЄС на Сході та надавав політичну й економічну підтримку її євроінтеграційним прагненням. Водночас він засвідчував неготовність Брюсселя обговорювати укладання т. зв. асоціативної двосторонньої угоди, яку обстоювала українська дипломатія, та наголошував, що виконання стратегічних планів «допоможе Україні підтвердити її європейську ідентичність»⁷.

³ Кудряченко А. І. Стратегічні засади входження України до європейського простору. *Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього* / за ред. А. І. Кудряченка. Київ, 2009. С. 315.

⁴ Програма інтеграції України до Європейського Союзу від 14.09.2000. *Верховна Рада України*. Офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00> (дата звернення: 10.09.2023).

⁵ Wspólna Strategia Rady Europejskiej z dnia 11 grudnia 1999 w sprawie Ukrainy (1999/877/WPZiB). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999E0877&from=PL> (дата звернення: 14.08.2023).

⁶ Ibid.

⁷ Кудряченко А. І. Стратегічні засади входження України... С. 318.

Водночас, попри численні політичні заяви про вірність України європейському вибору й формальні кроки української влади у цьому напрямі, зовнішньополітичний курс офіційного Києва загалом не мав логічного продовження у практичній площині. Щобільше, характерною ознакою української дипломатії була політика балансування між Заходом і Росією відповідно до тогочасної внутрішньополітичної кон'юнктури. Все очевиднішим ставав крах панівної у попередній період доктрини багатовекторності, що полягала у балансуванні між євроатлантичною та євразійською системами цінностей. Тому перед Україною гостро актуалізувалося питання геостратегічного вибору, яке ускладнювалося тим, що у зовнішньополітичних орієнтирах українського суспільства євроінтеграційний напрямок не належав до пріоритетних⁸. Це також поєднувалося з поступовим розчаруванням Заходу в Україні, особливо ключових країн ЄС (Німеччини, Франції, Італії та ін.), які до надання Україні сигналу про можливість майбутнього членства ставилися здебільшого негативно і продовжували вважати її сферою впливу РФ.

Приєднання низки країн ЦСЄ у травні 2004 р. до ЄС мало потужний вплив на геополітичні реалії у регіоні, змінило основні критерії зовнішньополітичних стратегій як ЄС, так і України. ЄС розпочав пошук шляхів задля інституалізації відносин із новими східними сусідами. Було впроваджено загальну стратегію відносин ЄС із сусідніми країнами ЄПС, яку реалізовували з кожною країною на підставі УПС, а її – через План дій. Угода не передбачала надання країнам-учасникам будь-яких гарантій майбутнього членства, натомість мала сприяти належному проведенню прикордонними з ЄС державами політичних та економічних реформ, їхній частковій економічній інтеграції з ЄС, підтримці запровадження європейських стандартів у регіоні та належному розвитку політичних контактів на двосторонньому рівні⁹.

⁸ Наконечний В. І. Особливості політичного діалогу України та Європейського Союзу (1991–2004 роки). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 122. Ч. 1. С. 55.

⁹ Близняк О. Східний напрям європейської політики сусідства: польські ініціативи. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 113; Dulak M. *Partnerstwo Wschodnie jako priorytet polskiej prezydencji. Wyzwania polskiej prezydencji 2011* / pod red. M. Brachowicza. Kraków, 2010. S. 50.

Після демократичної зміни влади в Україні на початку 2005 р. і обрання Президентом Віктора Ющенка українська дипломатія розпочала активну діяльність, спрямовану на те, щоб переконати західних партнерів України, що вона категорично пориває з попередньою політикою «багатовекторності», а головним її пріоритетом стає набуття членства в ЄС і НАТО. Україна декларувала повагу до європейських цінностей і стандартів у політиці, економіці, соціальній сфері, які мали стати запорукою сталого розвитку держави, а Президент України закликав надати Україні «сигнал щодо європейських перспектив». Незважаючи на запевнення ЄС у підтримці демократичних реформ в Україні після Майдану, його офіційні речники й надалі намагалися уникати заяв щодо можливої перспективи членства Києва. Підписаний 21 лютого 2005 р. План дій для України (на 2005–2007 рр.) містив заходи з розширення політичної співпраці та поглиблення економічної інтеграції України до ЄС і в майбутньому мав привести до поширення на неї принципу чотирьох свобод (вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили). Україна на основі схваленої «дорожньої карти» отримала також обіцянку щодо членства у СОТ і підтримку визнання країни з ринковою економікою¹⁰. Проблемою було те, що ЄС демонстрував однакове ставлення до країн, які своєю метою проголосили повноцінну європейську інтеграцію, і країн, які не мали перспективи вступу та не декларували відповідних намірів. Концепцію впровадження ЄПС від самого початку позиціонували як альтернативу процесу розширення ЄС. Попри те, що План дій був покликаний вивести на якісно вищий рівень відносини України та ЄС, порівняно з загальними рамками УПС, він відображав принципову розбіжність у поглядах підписантів щодо кінцевої мети співпраці. Запровадження ЄПС на практиці означало, що ЄС у відносинах із зазначеними в програмі країнами прагнув відійти від парадигми розширення і фактично встановлював межі своїх кордонів у найближчій видимій перспективі. Такий формат інтеграційної політики був для України серйозним викликом, адже

¹⁰ Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку: кол. моногр. / наук. ред. А. І. Кудряченко. Київ, 2010. С. 243.

ставив під сумнів її ціль – набуття повноправного членства¹¹. На думку української дослідниці Тетяни Сидорук, відповідно до принципу «зумовленості», ЄПС пропонувала дуже слабкі стимули, які не могли зацікавити партнерів і спонукати їх до впровадження справжніх змін, адже не було чіткого розуміння заходів, за виконання яких ЄС надає «винагороду». До того ж Плани дій не мали обов’язкової юридичної сили та передбачали лише формальний контроль над їхньою реалізацією¹². Не дивно, що офіційний Київ обережно висловлював своє невдоволення позицією Брюсселя, пропонуючи перехід до обговорення політичної асоціації та економічної інтеграції у межах «нової посиленої угоди»¹³.

З часом потреба в оновленні політики щодо країн пострадянського простору ставала все очевиднішою і в самому Брюсселі, адже збереження зацікавленості в політиці сусідства вимагало надання чіткіших і привабливіших пропозицій від ЄС. Йшлося не про відмову від ЄПС, а про вдосконалення її структури і доповнення дієвими інституційними компонентами¹⁴. Польща і Швеція 26 травня 2008 р. презентували програму СП, яка стала продовженням ЄПС і передбачала поглиблення та активізацію східного вектора зовнішньої політики ЄС щодо шести країн (Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови й України). Водночас Росія, на позицію якої в Європі традиційно звикли зважати, категорично відкинула ідею бути включеною «у пакет» СП із іншими країнами, адже намагалася самостійно вибудовувати особливі відносини з ЄС, а також розробляла альтернативні концепції інтеграції на пострадянському просторі. Європа, залежна від російських енергетичних сировинних ресурсів, зважа-

¹¹ Raik K., Blockmans S., Dandashly A., Noutcheva G., Osypchuk A., Suslov A. Tackling the Constraints on EU Foreign Policy towards Ukraine: From Strategic Denial to Geopolitical Awakening. *JOINT. Research Papers*. 2023. April. No. 20. P. 10.

¹² Сидорук Т. Європейська політика сусідства: концептуальні хибі конструкції. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 125–126.

¹³ Встановлення діалогу та укладання правової бази відносин між Україною і ЄС. *Концепт «Європа»*: навч. посіб. / А. В. Вашенко та ін. Чернівці, 2018. С. 212.

¹⁴ Шаповалова О. Східне партнерство: асиметрія очікувань і можливостей. *International Review*. 2010. № 3. Р. 3.

ючи також на відносини ЄС–Росія, змушена була з обережністю формувати східний вектор.

Ідею нової стратегії 19–20 червня 2008 р. представив міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський на засіданні ЄР, яка і доручила ЄК розробити відповідну пропозицію до весни 2009 р.¹⁵ Запропонований проєкт мав небагато шансів для реалізації через наголос на перспективи вступу країн-учасників СП до ЄС у майбутньому. Ініціатори вважали: якщо на певному етапі якась із країн-учасниць СП достатньо наблизиться до європейських стандартів та демократичних цінностей ЄС, то політичні структури організації можуть дійти консенсусу щодо можливості індивідуального продовження розширення¹⁶. Водночас в остаточному варіанті документа на вимогу частини країн-членів ЄС було знято формулювання про європейську ідентичність та перспективи набуття повноправного членства.

Рационального підходу, який враховував би особливості зовнішньої політики і соціально-економічних умов країн-учасниць, об'єднуючи їх у єдину групу з нібито схожим баченням, потребами та інтересами, бракувало СП. Водночас таке рішення було своєрідним компромісом між державами ЄС, які прихильно ставилися до подальшого розширення, і його противниками, бо включення Азербайджану, Вірменії та Білорусі, які не виявляли значних євроінтеграційних прагнень, повинно було засвідчити, що ініціатива не передбачатиме членства в ЄС¹⁷.

Інструментами реалізації визначених завдань були двосторонні Угоди про асоціацію, які б замінили Угоди про партнерство та співробітництво. Іншим можливим позитивним чинником СП було те, що воно також передбачало у майбутньому інтеграцію

¹⁵ Дальський В. Східне партнерство у контексті Європейської політики сусідства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 97. Ч. 2. С. 165.

¹⁶ Dyplomaci UE akceptują polską propozycję Wschodniego Partnerstwa, 26 maja 2008 r. *Wprost*. 26 maja 2008. URL: <https://www.wprost.pl/swiat/130505/Dyplomaci-UE-akceptuja-polska-propozycje-Wschodniego-Partnerstwa.html> (дата звернення: 4.06.2023).

¹⁷ Нагорняк І. Ініціатива ЄС «Східне партнерство». Інституційні основи, завдання та перспективи змін. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*: зб. наук. праць. Київ, 2017. Вип. 2. С. 352.

країн-партнерів до ринків ЄС через утворення всеосяжних ЗВТ та візову лібералізацію, співпрацю у сферах енергетики, довілля, транспорту та гуманітарних зв'язків¹⁸. З урахуванням інтеграційної заангажованості Україна стала першою, згідно з програмою СП, із ким ЄК ще 9 вересня 2008 р. на саміті у Парижі розпочала перемовини щодо Угоди про асоціацію. Остаточне підписання спільної декларації між шістьма країнами-учасниками і керівництвом ЄС відбулося 7 травня 2009 р. під час Празького саміту. Намагання української сторони новою угодою зафіксувати перспективу членства не увінчалися успіхом¹⁹.

Перемога на президентських виборах проросійського лідера Партії регіонів Віктора Януковича засвідчили початок наступного етапу у відносинах України та ЄС. У другій половині 2010 – першій половині 2011 рр. українська влада продовжувала вести діалог із ЄС, ставлячи на перше місце переговори щодо Угоди про асоціацію, що майже наближалися до свого завершення. У посланні до українського народу в червні 2010 р. В. Янукович укотре наголосив на важливості партнерства з ЄС (поряд із співпрацею зі США та Росією) для економічної і політичної стабільності в Україні²⁰. Водночас ВРУ у затвердженому 1 липня 2010 р. Законі «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» одним зі зовнішньополітичних пріоритетів визначила «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі»²¹.

Для України в міру просування її переговорів із ЄС значним викликом стала позиція РФ. Москва виступала проти структу-

¹⁸ Соломенна Т. В. ЄС на початку XXI століття: основні виклики. Європейська політика сусідства. Концепт «Європа»: навч. посіб. / А. В. Ващенко та ін. Чернівці, 2018. С. 266.

¹⁹ Халаджи В. Польсько-шведська ініціатива «Східне партнерство» – засади формування, основні принципи та можливості, які вона відкриває для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 97. Ч. 2. С. 176.

²⁰ Божко С. Інтеграція в Європейський Союз як зовнішньополітичний пріоритет в українському політичному дискурсі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 108(1). С. 75.

²¹ Закон України від 1.07.2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701> (дата звернення: 18.09.2023).

рування політичних і економічних відносин ЄС на пострадянському просторі без узгодження з її власними зовнішньополітичними практиками, вбачаючи у цьому спробу трансформації геостратегічної ситуації у Східній Європі та позбавлення Росії статусу глобального гравця у міжнародній політиці²². Вона прагнула приєднання України до Митного союзу та наголошувала на неприйнятності Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, адже це суперечило її економічним та геополітичним інтересам. Спротив Москва виявляла через відверту торговельну війну з Україною та шантажистські заяви щодо європейських партнерів.

Фактичне узгодження основних пунктів Угоди за участю В. Януковича було задекларовано на саміті СП 29–30 вересня 2011 р. у Варшаві, а вже 19 грудня під час засідання Україна–ЄС у Києві оголошено про завершення діалогу, проте процеси над опозиційними лідерами в Україні змусили Брюссель відкласти її парафування до березня 2012 р.²³. Згортання демократії, яке ставило під загрозу процес євроінтеграції, показало, що для тодішньої влади важливими були переважно фінансові чинники та можливість запровадження ЗВТ, а не загальний євроінтеграційний контекст зазначеної вище угоди. Водночас внутрішньополітична криза в Україні спричинила погіршення відносин між Україною та ЄС. Це засвідчують слова міністра закордонних справ Франції Алена Жюппе про те, що ЄС «взяв до відома європейські прагнення України», проте відносини між Україною та ЄС у межах ЄПС та СП спрямовані на зміцнення стосунків і «не передбачають їхньої майбутньої еволюції». Вказана заява відрізнялася від попередніх тим, що європейський чиновник високого рангу відмовився від дипломатичної невизначеності та чітко заявив про відсутність «європейської перспективи» України як теми для дискусії²⁴.

²² Шаповалова О. Східне партнерство... Р. 6.

²³ Wasiuta S. Wpływ polityki partnerstwa wschodniego na geopolityczną przyszłość Ukrainy. *Przegląd Geopolityczny*. 2014. Nr 7. S. 176.

²⁴ Яворська Г., Снігир О. Щодо змін у європейській політиці сусідства: наслідки для України. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2011. 7 липня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/schodo-zmin-u-evropeyskiy-politici-susidstva-naslidki-dlya> (дата звернення: 10.08.2023).

Водночас 25 лютого 2013 р., під час саміту Україна–ЄС, було узгоджено, що підписання Угоди про асоціацію відбудеться на саміті СП у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 р. Однак напередодні саміту 21 листопада 2013 р. КМУ, який очолював Микола Азаров, оголосив про зупинення процесу укладання цієї угоди. Відмова під тиском Росії від підписання політичної асоціації та режиму вільної торгівлі була неочікуваною для українського суспільства, адже упродовж багатьох років влада наголошувала, що інтеграція з ЄС є стратегічною метою України. Наслідком відмови В. Януковича підписати у Вільнюсі Угоду про асоціацію України з ЄС став початок Євромайдану та Революції Гідності, унаслідок яких попереднє керівництво держави було відсторонене від своїх обов'язків. А уже за кілька днів РФ, скориставшись тимчасовою політичною і управлінською невизначеністю в Україні, розпочала процес окупації частини держави.

РФ 20 лютого 2014 р. увела в дію план щодо вторгнення на територію України та взяття під контроль АРК. Гібридна агресія, попри прагнення Кремля зобразити все як повстання місцевого населення проти «агресивної політики київського режиму», не могла нікого ввести в оману, адже від початку розгортання подій у Криму, безпосередню участь у них взяли з'єднання ЧФ РФ, підрозділи ССО, ПДВ та велика кількість різних груп розвідувальних служб Росії (ФСБ РФ, Головного управління Генерального штабу ВС РФ тощо). Підтвердженням цьому також було те, що 1 березня 2014 р. Рада Федерації РФ задовольнила звернення Президента Росії Володимира Путіна та прийняла рішення «надати згоду президенту РФ на використання Збройних сил Російської Федерації на території України до нормалізації суспільно-політичного становища у цій країні»²⁵. Військово-політична окупація території півострова відбувалася під прикриттям організованих російськими спецслужбами антиукраїнських виступів та захоплення стратегічних цивільних і військових об'єктів Криму, а юридичним обґрунтуванням був проведений 16 березня 2014 р. незаконний у контексті норм українського і

²⁵ Перепада О. Військова інтервенція РФ в Україні. *DW. Made for minds*. 1 березня 2014. URL: <https://www.dw.com/uk/a-17467178> (дата звернення: 20.08.2023).

міжнародного права «референдум щодо статусу Криму», яким кримський півострів у його адміністративних кордонах приєднано до складу Росії на правах суб'єкта РФ. Уже наступного дня Президент РФ видав Указ про визнання Республіки Крим як суверенної і незалежної держави, а 18 березня 2014 р. у Москві В. Путін та самопроголошена влада Криму підписали т. зв. Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії, яким намагалися завершити процес анексії українського півострова²⁶.

Одразу після початку окупації Криму Росією країни ЄС виявляли певну розгубленість, зайнявши очікувальну позицію, зокрема й щодо того, якою буде реакція США на вказані події. Країни Заходу, прагнучи особливо не загострювати ситуацію, закликали РФ повернутися до політичного вирішення проблеми. Здебільшого моральний осуд і політичний тиск виявилися не надто ефективними і не мали суттєвих наслідків для агресора. Підтвердженням цьому стали слова Прем'єр-міністра Польщі та майбутнього голови ЄР (2014–2019) Дональда Туска, який 25 березня 2014 р. відзначив: «Останні рішення України про виведення військ (з Криму) показали, що усі чи майже всі погодилися з силою фактів (щодо анексії), але не сприйняли їх з юридичної і міжнародно-правової точок зору. Можна визнавати факти, не визнаючи легальності подій, з чим маємо справу сьогодні»²⁷. Агресивна поведінка РФ виявила недостатню ефективність відповідних структур ЄС, насамперед тому, що його зовнішня політика базувалася передовсім на засобах «м'якої сили» і в умовах реальних воєнних загроз та масштабного порушення норм міжнародного права виявилася неготовою відповісти адекватно до ситуації. Водночас ЄС, який зберігав значні можливості використання свого політичного й економічного потенціалу, був частково готовий застосовувати правовий, фінансовий, гуманітарний і візовий інструментарій для стримування агресивної політики Кремля²⁸.

²⁶ Хронологія окупації і спроби анексії Криму. *Кримська платформа*. URL: <https://crimea-platform.org/occupation-chronology/> (дата звернення: 20.08.2023).

²⁷ Туск: міжнародна спільнота не сприймає від'єднання Криму від України. *Укрінформ*. 2014. 25 березня. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1637974-tusk_mignarodna_spilnota_ne_spriymae_vid_dnannya_krimu_vid_ukraini_1921823.html (дата звернення: 29.08.2023).

²⁸ Горбулін В. П., Власюк О. С., Лібанова Е. М., Ляшенко О. М. Збройний конфлікт в Україні... С.72.

Незважаючи на збройну агресію Росії та підготовку до анексії Криму, на початку березня 2014 р. уряд Арсенія Яценюка ухвалив рішення про відновлення переговорів щодо Угоди про асоціацію з ЄС. Її прийняття засвідчило б фундаментальний геополітичний вибір України на користь євроінтеграційного курсу, тому не дивно, що РФ намагалася перешкодити її укладенню, втручаючись у переговорний процес, зокрема спірним питанням унаслідок російської позиції стало укладання економічної частини Угоди та режиму вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом. На позачерговому саміті ЄС 6 березня 2014 р., який проходив уже в умовах повзучої окупації частини української території, вдалося узгодити пункт про розділення Угоди на політичну й економічну складові, хоча раніше керівництво ЄС заявляло про неможливість такого кроку через нібито складність процедури ратифікації у такому форматі. Також це мало б зняти занепокоєння Кремля, адже політична частина встановлювала рівні та формати діалогу між ЄС та Україною і до неї у Москви формальних претензій не було²⁹. До моменту узгодження економічних позицій Угоди про асоціацію Прем'єр-міністр України А. Яценюк 21 березня 2014 р. на позачерговому саміті Україна–ЄС у Брюсселі підписав політичну частину. З боку ЄС документ парафували Президент ЄК Жозе Мануел Баррозу та голова ЄР Герман ван Ромпей, а також голови держав та урядів членів ЄС.

Базовим принципом політики ЄС стало категоричне неприйняття на офіційному рівні дій Росії, спрямованих на порушення суверенітету та територіальної цілісності України шляхом анексії Криму. Уже 3 березня Рада Міністрів ЄС засудила дії РФ та зажадала виведення російських військ із українського півострова. Одностайність такого підходу було продемонстровано країнами ЄС також у резолюції ЄР від 21 березня 2014 р. Так, у документі в частині, присвяченій зовнішнім відносинам ЄС, в пунктах 25–33 йшлося про подальші відносини з Україною, реакцію на анексію Криму та відповідь на агресивні дії РФ. Зокрема, було вказано, що ЄР рішуче засуджує анексію Криму та Севастополя

²⁹ Головка В. Підписання політичної частини Угоди про асоціацію України та ЄС. *Цей день в історії*. 2018. 20 березня. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0321P/> (дата звернення: 12.09.2023).

та не визнає її, як і незаконний референдум у Криму, проведений із явними порушеннями Конституції України, з огляду на що просить ЄК оцінити правові наслідки анексії Криму та запропонувати економічні, торгові та фінансові обмеження. Також відзначено, що за відсутності будь-яких кроків до деескалації ЄР прийме рішення про продовження візової заборони та заморожування активів і скасує наступний саміт ЄС–Росія, виступить за призупинення переговорів про вступ Росії до ОЕСР і МЕА, а будь-які подальші кроки РФ із дестабілізації ситуації в Україні «призведуть до додаткових і далекосяжних наслідків для відносин у широкому спектрі економічних сфер між Європейським Союзом та його державами-членами, з одного боку, і Російською Федерацією, з іншого»³⁰. Після цього рішення ЄС почав поступово застосовувати санкції та обмежувальні заходи щодо РФ і її громадян.

Варто відзначити, що заходи ЄС щодо російсько-українського конфлікту були направлені на його врегулювання шляхом мирних переговорів, разом із вимогами до Кремля про припинення його агресивної політики щодо України, яка порушувала норми міжнародного права. У резолюції ЄР підтверджено, що ЄС несе особливу відповідальність за мир і стабільність у Європі, а тому він залишатиметься в авангарді зусиль, спрямованих на сприяння та залучення до змістовного діалогу України та Росії. Водночас ЄР висловила переконання, що у ХХІ ст. у Європі немає місця застосуванню сили та примусу для зміни кордонів і жаль із приводу того, що РФ досі не зробила кроків для деескалації кризи та переговорів з Україною. Зі свого боку ЄС був готовий взяти участь у виробленні багатостороннього механізму, з метою пошуку політичного вирішення проблеми. Одним із найважливіших пунктів для України було рішення ЄР рекомендувати прискорити підписання з нею політичних положень Угоди про асоціацію як першого кроку перед підготовкою ратифікації Угоди про асоціацію і поглиблену та всеосяжну ЗВТ, які разом із політичними положеннями становили єдиний

³⁰ EUCO 7/1/14, REV 1. *European Council*. Brussels. 2014. 21 March. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/141749.pdf (дата звернення: 14.09.2023).

інструмент. Декларовано також практичні кроки щодо макрофінансової підтримки, допомоги у розробці програми структурних реформ, включно з боротьбою з корупцією та закріпленням демократичних перетворень³¹.

Підтвердженням чіткої позиції країн ЄС у підтримці суверенітету і територіальної цілісності України стало голосування на засіданні ГА ООН 27 березня 2014 р. за Резолюцію «Територіальна цілісність України» (позитивно проголосували 100 держав, зокрема й усі країни ЄС), у якій підтверджено територіальну цілісність України у межах її визнаних на міжнародному рівні кордонів, наголошено на незаконності проведеного РФ «референдуму» і закликано всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати будь-які зміни статусу АРК та м. Севастополь на основі вищезгаданого референдуму³².

У березні 2014 р. ЄС почав узгоджувати персональні санкції проти громадян Росії за дії, що підривали суверенітет і територіальну цілісність України (у початковому списку фігурувала 21 особа). Вони стосувалися насамперед представників російської військової та політичної еліти, а також кримських чиновників, які були задіяні у військовій агресії проти України. Щодо них застосовано механізм заморожування активів та заборону на отримання шенгенських віз³³. Подальше посилення обмежувальних заходів представники ЄС пов'язували з можливим продовженням російської агресії на інші українські терени. Проте таку санкційну відповідь ЄС на дії РФ щодо України, що повністю суперечили нормам міжнародного права, не можна було вважати достатньою. Процес розробки і впровадження консолідованої політики держав та інституцій європейської спільноти ускладнювався неоднорідністю позицій її суб'єктів. Давалися взнаки побоювання деяких країн ЄС, що одноразове введення потужних санкцій може ще більше роздратувати Росію і призвести до того, що вона відмовиться від мирних переговорів та збільшить вій-

³¹ EUCO 7/1/14...

³² Territorial Integrity of Ukraine. A/RES/68/261. *General Assembly of the United Nations. Resolutions*. 2014. 27 March. URL: <https://daccess-ods.un.org/tmp/8919528.12671661.html> (дата звернення: 16.09.2023).

³³ Санкції ЄС і США. *Кримська платформа*. URL: <https://crimea-platform.org/news/sankciyi-yes-i-ssha/> (дата звернення: 16.09.2023).

ськову агресію. Частина політичних еліт провідних держав ЄС (Німеччини, Франції, Італії тощо) розглядали відносини з РФ як елемент багатополярної системи міжнародних відносин, що збалансовує позиції США на європейському континенті. Окрім цього, чимало держав ЄС мали налагоджені торгово-економічні зв'язки з РФ у різних сферах, а отже, не були зацікавлені у їх припиненні чи обмеженні. Варто також враховувати важливість постачання російських енергоносіїв до ЄС, які на європейському ринку становили орієнтовно чверть обсягу імпортованого природного газу і третину нафти. Енергетичні важелі, доповнені фінансовим інтересом тамтешніх бізнес-структур, зробили Росію одним із ключових геоекономічних гравців на континенті³⁴.

Квола реакція Заходу та зволікання із жорсткішими санкціями ще більше розв'язали руки Росії. З квітня 2014 р. вона розпочала розхитування ситуації у південно-східних областях України задля захоплення влади у цих регіонах проросійськими силами. Після того, як проєкт «Новоросія» зазнав невдачі й українській владі за активної підтримки громадянського суспільства вдалося відстояти конституційний порядок у більшості з них, РФ сконцентрувала зусилля на дестабілізації Донецької і Луганської областей, де проросійськи орієнтовані елементи мали часткову підтримку населення, адміністративного апарату та владних еліт³⁵. Водночас, як зазначав у своєму дослідженні Ігор Тодоров, до 2014 р. Донбас не виявляв, на відміну від Криму, помітних ознак сепаратизму, оскільки проросійські настрої тут існували передовсім на емоційному рівні і не мали ознак політичного сепаратизму³⁶. Також наведені дані соціологічного дослідження, проведеного у березні 2014 р. у Донецьку, вказували, що 66 % його населення виступали за збереження унітарного устрою

³⁴ Грубінко А. В. Система євроатлантичної безпеки в умовах сучасного загострення військово-політичного протистояння на сході Європи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ, 2014. Вип. 122. Ч. I. С. 7.

³⁵ Raik K., Blockmans S., Dandashly A., Noutcheva G., Osypchuk A., Suslov A. Tackling the Constraints... P. 11.

³⁶ Тодоров І. Російська інвазія в Україну: зовнішній і внутрішній виміри. *Між війною і соборністю. Соціокультурна інтеграція та адаптація переселенців з Донбасу та Криму. Західноукраїнський вектор: монографія* / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2017. С. 191.

України, входження у склад РФ чи нового союзу – 27 %, і лише 5 % мешканців були прихильниками формування нового державного утворення на кшталт т. зв. ДНР³⁷. З огляду на це, РФ не могла повністю покладатися на місцевих сепаратистів, тому задля досягнення визначених завдань застосувала диверсійні загони ФСБ і ГУ ГШРФ, а також різні парамілітарні групи, які розпочали захоплювати адміністративні будівлі по всій території Донбасу, що зрештою змусило українське керівництво оголосити про проведення АТО.

Попри початок активних бойових дій на Донбасі, в ЄС продовжували наполягати на деескалації ситуації, зосередившись на заходах із підтримки економіки України та завершення узгодження пунктів економічної частини Угоди про асоціацію. Європейські політики повсякчас наголошували на тому, що ці кроки не мають на меті започаткувати геополітичне суперництво з РФ. Так, голова ЄР Герман ван Ромпей, коментуючи фіналізацію переговорного процесу щодо Угод про асоціацію з Україною, Грузією і Молдовою, стверджував: «Це жодним чином не спрямоване проти Росії ... Це має бути символ зближення, який вписується в нашу концепцію Східного партнерства ЄС. Але знову ж таки: мова не йде про геостратегічні заходи, спрямовані проти Москви»³⁸. Заяви європейських чиновників прозвучали у відповідь на постійні скарги Кремля щодо того, що українська євроінтеграція несе загрозу економічним і геополітичним інтересам РФ. Водночас, як влучно зазначив український дослідник Сергій Солодкий, навіть мінімальні кроки Києва у бік євроатлантичного простору в РФ розглядали ледве не як екзистенційну загрозу, оскільки побоювалися «розвитку України як моделі для внутрішньої трансформації та демократизаційних процесів у самій Росії»³⁹. Ще прагматичніше у цьому контексті у 2020 р.

³⁷ Тодоров І. Російська інвазія в Україну... С. 190.

³⁸ van Rompuy H. Europa hat zu Recht auf das ukrainische Volk gehört. *Frankfurter Allgemeine Zeitung. FAZ.NET*. 2014. 28 Mai. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/europaeische-union/eu-ratspraesident-herman-van-rompuy-europa-hat-zu-recht-auf-das-ukrainische-volk-gehoert-12961568.html> (дата звернення: 17.09.2023).

³⁹ Солодкий С. Інтеграція України до ЄС: російський чинник. *Національна безпека і оборона*. 2020. № 1–2. С. 134.

висловився російський опозиційний діяч і вчений Владислав Іноземцев, який вказував на те, що усім потрібно чітко усвідомлювати, що Росія прагнула не «перешкодити європейському вибору України, а повністю зруйнувати українську державність, яка усвідомлена в Москві як основна перешкода на шляху реалізації російських імперських домагань»⁴⁰.

Вдаючись до протидії європейській інтеграції України, анексуючи Крим і окупуваючи частину Донбасу, РФ прагнула не лише зірвати український євроінтеграційний поступ, але й отримати важелі впливу на зовнішню політику держави. Всупереч цьому агресія стала каталізатором збільшення підтримки українців вступу не лише в ЄС, але й НАТО, які по суті стали безальтернативними варіантами зовнішньополітичного курсу. Навпаки, у цих умовах зменшилася електоральна підтримка тісних відносин із РФ та українських політичних сил, які пропагували цей вектор (як через економічні і політичні наслідки самої агресії, так і внаслідок радикального зменшення проросійського електорату, що опинився за межами українського правового поля), що зрештою знижувало й гостроту політичних дискусій щодо геополітичного вибору України⁴¹. Уже 27 червня 2014 р. у Брюсселі в ході засідання Ради ЄС новообраний Президент України Петро Порошенко, голова ЄР Герман ван Ромпей, президент ЄК Жозе Мануел Баррозу, а також представники 28 держав-членів ЄС поставили підписи під протоколом економічної частини аналізованої угоди (застосування розділу IV, який стосувався ЗВТ, було все ж відтерміновано до 1 січня 2016 р. для подальших узгоджень із Москвою)⁴². Як компенсацію, ЄС продовжив режим преференцій Україні до 31 грудня 2015 р., які дозволяли скасувати мита

⁴⁰ Іноземцев В. Украина, Европа, Россия: проблемы стратегии и выбор. *Національна безпека і оборона*. 2020. № 1–2. С. 128.

⁴¹ Солодкий С. Інтеграція України до ЄС... С. 135.

⁴² Тристоронні консультації України, ЄС та РФ щодо економічних наслідків згадуваної угоди, які б зняли російські претензії, розпочалися у липні 2014 р. і тривали до кінця 2015 р. Попри спроби узгодити тристоронній документ, офіційна Москва продовжила наполягати на тому, що ЗВТ України з ЄС несе загрози російським товаровиробникам (зокрема, В. Путін скаржився, що вона може загрожувати Росії втратою майже 3 млрд дол.). Остання спроба виробити консенсусне рішення відбулася у грудні 2015 р. та, зрештою, всі застереження РФ були відкинуті.

на українські товари в країнах ЄС, натомість для ЄС зберігалися попередні митні правила. Зрештою 16 вересня 2014 р. Угоди про асоціацію одночасно ратифікували ВРУ та Європейський парламент⁴³. Далі розпочалась процедура ратифікації Угоди державами-учасниками ЄС, яка (через особливу позицію Нідерландів) закінчилася лише у червні 2017 р. У стінах Європейського парламенту в Страсбурзі 17 травня 2017 р. відбулося підписання Угоди про безвізовий режим України з ЄС. Певною мірою історичним був 19-й саміт Україна–ЄС, що відбувся 12–13 липня 2017 р. у Києві, який українське МЗС назвало «самітом асоціації та безвізу, яким було завершено перший етап європейської інтеграції України»⁴⁴. На ньому підтвердили завершення процедури ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та набуття нею чинності з 1 вересня 2017 р., що започатковувало якісно новий етап політичної та економічної інтеграції України з ЄС⁴⁵. Таким чином, юридично Угода про асоціацію та ЗВТ України з ЄС у повному обсязі набрала чинності 1 вересня 2017 р.

Попри те, що Асоціація з ЄС була значним кроком на шляху української євроінтеграції, у підсумкових комюніке самітів СП у Ризі в травні 2015 р. і Брюсселі у листопаді 2017 р. було вкотре зафіксовано, що програму розробляли як частину ЄПС, а отже, вона не може передбачати автоматичної перспективи членства в ЄС. У документах опинилося компромісне формулювання про «європейські прагнення та європейський вибір партнерів, як зазначено в угодах про асоціацію України, Грузії, Молдови»⁴⁶, яке в Україні у багатьох викликало певне розчарування. Всередині ЄС щодо цього питання було значне розходження думок, адже частина держав «старої Європи», зайнятих пошуком відповідей на геополітичні виклики (Брекзит, нелегальна міграція, агресія Росії), не вважали ініціативу СП пріоритетною. Тому більшість європейських політиків надавали перевагу збереженню статус-кво, а це перешкоджало конструктивній дискусії щодо

⁴³ Соломенна Т. В. ЄС на початку XXI століття... С. 273.

⁴⁴ Саміти Україна – ЄС. 19-й Саміт Україна–ЄС. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/samiti-ukrayina-yes> (дата звернення: 24.09.2023).

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Соломенна Т. В. ЄС на початку XXI століття... С. 280.

оновлення програми СП та формуванню пошуку нових рішень і завдань. Повністю неприйнятним для України було й те, що на рівні керівних органів ЄС існували думки про потребу враховувати інтереси, передусім Росії, у проведенні політики СП, а також узгоджувати їх із цілями взаємовідносин ЄС–РФ⁴⁷.

Водночас більшість українців вважали, що слід продовжувати євроінтеграційні реформи, навіть якщо ЄС не гарантуватиме Україні перспективу членства. Так, під час опитування Центру «Нова Європа», здійсненого Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва та КМІС у серпні 2018 р., ствердно відповіли 40 % респондентів, зазначаючи, що ці реформи потрібні насамперед Україні; 21 % респондентів також вважали, що євроінтеграційні реформи важливі, бо в Україні немає іншого вибору, як рухатися у напрямі європейської інтеграції, незалежно від членства; і лише 7 % респондентів висловилися на користь розвороту в напрямі інтеграції до Євразійського союзу⁴⁸. Сам процес реформування був важливим кроком в інтеграційному поступі України (лише у 2017 р. Україна ухвалила понад 20 євроінтеграційних законів), з огляду на те, що передбачені угодами правові, економічні й організаційні засади для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів між Україною та ЄС, усунення бар'єрів для зовнішньої торгівлі, гармонізація регуляторних режимів і вдосконалення ринкових інститутів мали стати потужними драйверами зростання української економіки. Так, імплементація аналізованої угоди надала поштовх для розвитку торговельно-економічних контактів Києва з Брюсселем, зокрема, у 2016 р. ЄС став найбільшим торговельним партнером України: його частка в експорті українських товарів становила 37,1 %, а частка ЄС в українському імпорті зросла до 43,7 %⁴⁹. Вже у 2017 р. українських товарів на європейському ринку продано на 4 млрд дол.

⁴⁷ Богдан Т. Євроінтеграційний курс України: проблеми, протиріччя, перспективи. *Дзеркало тижня*. 2015. 29 травня. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/uevrointegratsiyniy-kurs-ukrayini-problemi-protirichchya-perspektivi_.html (дата звернення: 11.09.2023).

⁴⁸ Солодкий С. Інтеграція України до ЄС... С. 133.

⁴⁹ Віднянський С. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*: міжвід. зб. наук. праць. 2022. Вип. 31. С. 20. DOI: doi.org/10.15407/mzu2022.31.010

(або майже на 30 %) більше, ніж попереднього року, а всього експорт до ЄС товарів і послуг становив понад 20 млрд дол.⁵⁰.

Одночасно з політичною підтримкою Києва та узгодженням Угоди про асоціацію, Брюссель вимушений був реагувати на «подальшу дестабілізацію ситуації», яка з червня 2014 р. набирала обертів в Україні. Кремль намагався представити події на Донбасі як громадянську війну в Україні, маскуючи своє безпосереднє втручання, проте факти, зокрема постачання ним різних видів озброєння, ставали дедалі очевиднішими.

Відсутність результатів Нормандської зустрічі⁵¹ лідерів України, Німеччини, Франції та РФ 6 червня 2014 р. і активізація бойових зіткнень української армії з терористичними угрупованнями, які підтримувала Росія на Донбасі, стали приводом початку консультацій держав-членів ЄС щодо розширення санкцій проти РФ. Цей процес відбувався зі значними складнощами через побоювання деяких європейських країн щодо політичних наслідків у відносинах їхніх держав із Кремлем і можливих економічних втрат. Такі застереження неодноразово висловлювали в урядових колах Італії, Австрії, Кіпру, Чехії, Словаччини, Греції та Угорщини. Водночас Польща, держави Балтії, Румунія, Швеція та Британія виступали за поглиблення санкційного тиску на Москву⁵². Так, у другій половині червня 2014 р. країни ЄС дійшли згоди щодо розширення санкцій, однак обмежувальні заходи були спрямовані переважно на те, щоб завадити РФ здійснювати ефективне управління і контроль над анексованим Кримом. Було введено заборону на імпорту товарів із Криму та Севастополя до ЄС, інфраструктурні та фінансові інвестиції, надання туристичних послуг. Окрім того, під обмеження ЄС потрапив експорт певних видів товарів і технологій для кримських компаній, з метою використання у транспортній, телекомунікаційній чи енергетичній галузях, а також їх експорт із метою пошуку, розвідки та видо-

⁵⁰ Європейська інтеграція України: російський фактор. *Національна безпека і оборона*. 2020. № 1–2. С. 8.

⁵¹ Нормандським форматом називають зустрічі глав держав чи керівників МЗС України, Росії, Франції і Німеччини щодо вирішення питань, пов'язаних із конфліктом на Донбасі та агресією РФ.

⁵² Горбулін В. П., Власюк О. С., Лібанова Е. М., Ляшенко О. М. Збройний конфлікт в Україні... С. 72.

бутку нафти, газу і корисних копалин⁵³. Збільшено перелік осіб (на той момент орієнтовно 150)⁵⁴, внесених до санкційного списку за дії, що підривають територіальну цілісність, суверенітет та незалежність України. Також заморожено рахунки і заборонено здійснення будь-яких платежів та фінансових операцій у межах юрисдикції ЄС низці російських організацій і компаній⁵⁵ та тим юридичним суб'єктам у Криму і Севастополі, які було конфісковано окупаційною владою всупереч українському законодавству. І, нарешті, мешканці тимчасово окупованого Криму, незалежно від наявності українського або російського паспорта, повинні були подавати документи на отримання шенгенських віз лише до консульських відділів посольств держав-членів ЄС, які розташовані в Україні⁵⁶. Окрім цього, Брюссель офіційно попередив російське керівництво, що двосторонні угоди, укладені раніше між ЄС і РФ, будуть чинними лише в межах міжнародно визнаної території Росії, до якої не належать Крим і Севастополь⁵⁷.

⁵³ Council Decision 2014/386/CFSP of 23 June 2014 concerning restrictive measures in response to the illegal annexation of Crimea and Sevastopol. *EUR-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421313850387&uri=CELEX:02014D0386-20150621> (дата звернення: 28.08.2023).

⁵⁴ Важливо наголосити, що персональні списки у відповідь на незаконну анексію РФ Криму та м. Севастополь періодично розширювалися і на початок російського широкомасштабного вторгнення в Україну становили 177 осіб. Зокрема, додані до списку імена шести депутатів Держдуми Росії, обраних від «Республіки Крим та міста Севастополь» на виборах 18 вересня 2016 р.; 15 березня 2019 р. ЄС додав 8 росіян, причетних до дій, які призвели до затримання українських моряків та захоплення суден у Керченській протоці 25 листопада 2018 р.; 1 жовтня 2020 р. до санкційного списку додано 2 осіб та 4 компанії, залучених до спорудження Керченського мосту тощо.

⁵⁵ Обмеження застосовано переважно щодо тих загальноросійських суб'єктів підприємництва та державного управління, які всупереч міжнародному праву здійснювали незаконну діяльність на території Кримського півострова (санкції введено щодо 48 компаній або установ, із яких 11 знаходилися на території Криму).

⁵⁶ Політика невизнання ЄС щодо тимчасово окупованої АР Крим та м. Севастополь. *Представництво України при ЄС*. 2021. 15 квітня. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/politika-neviznannya-yes-shchodo-timchasovo-okupovanoi-ar-krim-ta-msevastopol> (дата звернення: 3.09.2023).

⁵⁷ Послідовна позиція ЄС: Анексія Криму і Севастополя – поза законом. *Укрінформ*. 2020. 12 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2894999-poslidovna-pozicia-es-aneksia-krimu-i-sevastopola-pozazakonom.html> (дата звернення: 3.09.2023).

Більшу рішучість застосування санкцій щодо РФ держави ЄС почали виявляти після збиття терористами самопроголошеної ДНР, контрольованими Росією, Боїнга-777 поблизу Донецька, унаслідок чого загинули 298 пасажирів та членів екіпажу, здебільшого європейських громадян. Ця подія поклала край коливанням всередині ЄС і призвела до активізації розробки управлінськими структурами його нового блоку санкцій, які на цей раз стосувалися не лише безпосередньо Криму, але й ВПК та бізнес-сектору РФ (т. зв. секторальні санкції)⁵⁸. Вони були спрямовані на обмеження доступу до первинного та вторинного ринків капіталу ЄС для певних російських банків і компаній, накладали заборону на експорт та імпорту торгівлі зброєю з РФ, встановлювали заборону на експорт товарів подвійного призначення для військового використання або військових кінцевих споживачів у Росії, а також обмежували доступ РФ до певних чутливих технологій і послуг, які могли бути використані для глибоководної розвідки та видобутку нафти, арктичної розвідки та видобутку нафти або проєктів зі сланцевої нафти⁵⁹.

Після початку безпосереднього військового втручання РФ в Україну, зважаючи на серйозність ситуації та відповідно до рішення ЄР від 8 вересня 2014 р., ЄС з 12 вересня 2014 р. запровадив нові уточнені та розширені санкції щодо РФ, які стосувалися енергетичного і фінансового секторів, продукції військового та подвійного призначення, а також персонального санкційного списку⁶⁰. Фінансові санкції передбачали обмеження для російських банків («Сбербанка», ВТБ, «Газпромбанка», ВЕБ і «Россельхозбанка» та ін.). Так, фінансовим установам ЄС було забо-

⁵⁸ Варто зазначити, що 16 липня, з огляду на дії з дестабілізації ситуації в Україні, обмежувальні заходи проти окремих секторів економіки РФ (ВПК, енергетика, фінанси) ввели США.

⁵⁹ Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *EUR-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0512> (дата звернення: 28.08.2023).

⁶⁰ Council Regulation (EU) No. 960/2014 of 8 September 2014 amending Regulation (EU) No. 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *EUR-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0960> (дата звернення: 28.08.2023).

ронено видавати довгострокові кредити цим банкам та купувати їхні цінні папери. Також заборонено випуск держбанками РФ євробондів і акцій на користь європейських власників. Такі ж обмеження введено і щодо державних інститутів РФ, корпорацій та агентств із часткою державної власності понад 50 %. Було розширено санкції стосовно оборонних підприємств РФ, таких як «Оборонпром», концерн «Калашніков», НВО «Високоточні комплекси», НВО «Базальт» та інших. Окрім цього, ЄС увів обмеження для російських потужних енергетичних компаній, таких як «Роснефть», «Транснефть» та «Газпромнефть»⁶¹. У грудні ЄС доповнив санкції проти російської нафтовидобувної промисловості, зокрема щодо обладнання, яке використовується у спеціальних економічних зонах і під час видобутку ресурсів у морському шельфі та сланцевих пластах⁶².

Уведені США і ЄС обмежувальні заходи різного рівня вплинули на стан російської економіки, яка у 2014 р. показала лише 0,6 % зростання, а вже 2015 р. вона скоротилася на 3,7 %. До того ж рубль теж більше як удвічі знецінився відносно долара. Однак, користуючись із продажу енергоносіїв на зовнішніх ринках та наявності значних золотовалютних резервів, Кремлю вдалося уникнути глибокої економічної кризи і продовжувати свою агресивну політику.

Політико-дипломатичні зусилля щодо врегулювання гострої фази «російсько-українського конфлікту» у 2014 – на початку 2015 рр. було покладено на лідерів провідних держав ЄС – Німеччини та Франції. Ангела Меркель та Франсуа Олланд із початком агресії висловили своє занепокоєння діями влади РФ щодо України та запевнили, що ЄС спільно буде протидіяти Росії. Німецький канцлер, говорячи про дії Москви в Криму, назвала «їх неприйнятними, а також явним порушенням міжнародних

⁶¹ Рибачок Д. О., Фещенко Б. О., Гнатюк М. М. Санкції в політиці ЄС: приклад Російської Федерації 2014–2015 рр. *Наукові записки кафедри політології НАУКМА*. Київ, 2018. Вип. 1. С. 76.

⁶² Council Decision 2014/872/CFSP of 4 December 2014 amending Decision 2014/512/CFSP concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine, and Decision 2014/659/CFSP amending Decision 2014/512/CFSP. *EUR-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0872&qid=1697553375999>

правових норм»⁶³. Вона особисто доклала чимало зусиль для координації дій держав ЄС щодо вироблення єдиної політики стосовно Росії, зокрема й узгодження санкційної політики після подій на Донбасі. Обґрунтовуючи перед рештою лідерів потребу її застосування, вона зазначала: «Останні повідомлення про просування російських солдатів по українській території підкреслюють драматичність ситуації, що склалася. Стає все зрозумілішим – із самого початку йшлося не про конфлікт усередині України, а про протистояння Росії та України»⁶⁴. Також А. Меркель найчастіше з-поміж лідерів західних країн вела як особисті, так і телефонні перемовини з Президентом РФ В. Путіним, прагнучи віднайти можливі шляхи політичного вирішення проблеми. Водночас за ініціативи Президента Франції Ф. Олланда було започатковано уже згаданий нами Нормандський формат переговорів, який мав вагоме значення у контексті перемовин сторін для підписання «Мінських протоколів» (т. зв. Мінськ-1 (Меморандум про виконання положень Протоколу, 19 вересня 2014 р.) та Мінськ-2 (Комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу, 12 лютого 2015 р.)), якими узгоджено припинення вогню, встановлення лінії розмежування і зони безпеки, відведення важкого озброєння.

Зменшення інтенсивності бойових дій не означало вирішення конфлікту. Москва, прагнучи приховати свою роль у подіях на Донбасі, наполягала, що надалі для узгодження зазначених у мінських протоколах пунктів, Україна мала б вести перемовини з т. зв. представниками окремих районів Луганської і Донецької областей, які насправді пропонував і контролював Кремль. Зрештою, Росія ніколи не приховувала бажання легітимізувати т. зв. ЛНР та ДНР в українському правовому полі і тепер вимагала від офіційного Києва широку автономію («особливий статус») для «республік» із можливістю впливати на зовнішню політику і конституційний устрій України, фінансувати їх із українського

⁶³ Неділько Н. Меркель попередила Росію про наслідки її дій в Україні. *DW. Made for minds*. 2014. 13 березня. URL: <https://www.dw.com/uk/a-17493866> (дата звернення: 20.09.2023).

⁶⁴ Меркель назвала ситуацію на сході України протистоянням з Росією. *LB.ua*. 2014. 1 вересня. URL: https://lb.ua/world/2014/09/01/277936_merkel_nazvala_situatsiyu_vostoke.html (дата звернення: 20.09.2023).

держаного бюджету, провести вибори на окупованих територіях (згідно з т. зв. формулою Штайнмаєра), без надання українській стороні доступу до неконтрольованих частин українсько-російського кордону, надати амністію та легалізувати формування бойовиків як місцеву міліцію тощо.

Введення на умовах РФ повністю контрольованих Кремлем квазі-утворень на Донбасі у загальноукраїнське конституційно-правове поле було неприйнятним для України, адже робило її внутрішню і зовнішню політику залежною від російських устремлінь. Не маючи змоги примусити Україну виконувати власний план, Росія формувала на Донбасі умови постійно тліючого конфлікту, а задля психологічного тиску на українську владу і суспільство підконтрольні РФ терористичні формування вели постійні артилерійські обстріли українських військ та населених пунктів поблизу лінії розмежування. Розмірковуючи над цією проблемою, згадуваний уже В. Іноземцев писав: «У Кремлі прагнуть зберегти конфліктну зону на Донбасі не для того, щоб запобігти членству України в ЄС та НАТО (яке зараз не стоїть на порядку денному), а для того, щоб зробити українську державу повністю недієздатною, викликати розчарування громадян країни у своїх політиках, спровокувати множинні розбіжності та розколи в українському суспільстві та у більш віддаленій перспективі взагалі позбавити Україну її суверенітету. Тому будь-які поступки Москві, якщо про них і замислюється нинішня київська влада, не зможуть змінити загального ставлення Росії до України, яке проявилось після 2014 р.⁶⁵».

Попри російське військове втручання на Донбасі, частина держав ЄС, уникаючи небажаної конфронтації чи не відчуючи безпосередньої загрози з боку Кремля, на той момент була схильна не помічати відвертих порушень Росією досягнутих домовленостей. На думку українського дослідника Анатолія Круглашова, викликала сумніви сама спроможність інституцій ЄС передбачати та протидіяти геополітичному тиску з боку Росії. «ЄС має дефіцит стратегічного мислення, адекватного ризик-менеджменту, зумовленого певним нерозумінням того, що

⁶⁵ Іноземцев В. Украина, Европа, Россия... С. 128.

таке сьогодні глобальна система безпеки», – відзначав він⁶⁶. У Європі тривалий час існувало переконання, незважаючи на очевидні факти, які суперечили цьому, що інтеграція Росії в європейську систему, її політична й економічна зацікавленість у двосторонній співпраці з країнами ЄС, домінуватиме над експансіоністськими прагненнями РФ, а отже, сприятиме створенню спільного європейського простору безпеки. А коли цього не відбулося, європейська еліта так і не спромоглася виробити консolidовану позицію щодо російської неоімперської зовнішньої політики⁶⁷. Виступаючи за дипломатичне вирішення українсько-російського конфлікту, країни Євросоюзу поділилися щодо підходів його вирішення. Так, якщо для Німеччини, Франції, Австрії, Нідерландів, держав південної Європи тощо була важлива насамперед «деескалація», то бачення Польщі, Швеції, Румунії, Балтійських держав формувалось із необхідності повернення до «статус-кво», тобто не лише тривалого припинення збройного конфлікту, а й повернення всіх загарбаних територій. Найактивніше на цьому наполягало польське керівництво, яке виступало за унеможливлення перетворення конфлікту в заморожену стадію, а сепаратистських анклавів у невизнані республіки на кшталт Придністров'я чи Абхазії, що означало би появу «чорної діри» безпеки в сусідній країні⁶⁸. Президент Польщі Анджей Дуда під час зустрічі з Президентом України Петром Порошенком у 2016 р. заявив: «Я переконаний, що не тільки Польща, а й вся міжнародна громадськість ніколи з цим фактом не погодиться. І Польща стоїть поруч з Україною, і підтримує Україну в її боротьбі за повернення територій, а також за те, щоб збройний конфлікт скоріше закінчився, щоб не гинули люди. Сьогодні велике завдання Європи і світу – покласти край такій ситуації, але

⁶⁶ Kruglashov A. Turbulent Neighbourhood: Ukraine and the EU Relations under Ongoing Pressure. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/325734926_Turbulent_Neighbourhood_Ukraine_and_the_EU_Relations_under_Ongoing_Pressure (дата звернення: 18.10.2023).

⁶⁷ Krumm R. The legacy of Europe's Eastern policy: insufficient engagement or influence. *Europe and the War in Ukraine. From russian aggression to a new Eastern policy* / Eds. by László Andor and Uwe Optenhögel. Brussels, 2023. P. 28.

⁶⁸ Kowalczyk A. Polityka RP wobec konfliktu na Ukrainie – szanse i wyzwania. *FAE Policy Paper*. Warszawa, 2014. Nr 20. S. 3–4.

не шляхом заморожування цього конфлікту ... Ми повинні домагатися повернення статус-кво»⁶⁹.

У березні 2015 р. лідери ЄС вирішили узгодити чинний режим санкцій із повним виконанням Мінських протоколів, що було заплановано на кінець грудня 2015 р. Через невиконання РФ взятих на себе зобов'язань, зокрема п. 1 про припинення вогню на лінії розмежування, Рада ЄС послідовно продовжувала економічні санкції щодо Росії на шість місяців. Рішення про їх продовження приймалося кожного разу на основі оцінки виконання Мінських угод сторонами конфлікту⁷⁰. Також відбувалося поєднання санкцій, які додатково накладалися впродовж наступних років, переважно внаслідок розширення списків представників окупаційних адміністрацій, російських політичних діячів та військового командування, а також деяких підприємств, функціонально пов'язаних із діяльністю на окупованих територіях, однак кожен подібний крок вимагав складного процесу прийняття рішень і надання згоди країн-членів. Існувала небезпека, що деякі країни ЄС (їх умовно називали «ті, які розуміють Росію» («Russia's understanders»)) можуть накласти вето на нові обмежувальні заходи проти Росії або заблокувати їхнє продовження. Протягом 2014–2022 рр. чимало з-поміж цих держав продовжували проводити вибірково взаємодію з Росією, паралельно з санкціями⁷¹. Особливої уваги заслуговувала позиція Німеччини, яка протягом 2014–2021 рр. діяла як координатор усередині ЄС, вибудовуючи дипломатичний та економічний тиск на РФ, попри опір низки країн ЄС, та одночасно сприяла виробленню узгоджених позицій у трансатлантичному вимірі – між США та ЄС⁷². Для просування санкційної політики всередині ЄС Берлін часто опирався на підтримку Парижа, який також прагнув виступати провідником політико-дипломатичних зусиль щодо мирного врегулювання

⁶⁹ Дуда зробив жорстку заяву по Донбасу. *Сьогодні*. 2016. 2 грудня. URL: <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/duda-sdelal-zhestkoe-zayavlenie-podonbassu-775850.html> (дата звернення: 26.10.2023).

⁷⁰ Кукарцев О. Санкційна політика ЄС як засіб протидії російському імперіалізму. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2023. Ч. 28. С. 258.

⁷¹ Raik K., Blockmans S., Dandashly A., Noutcheva G., Osypchuk A., Suslov A. Tackling the Constraints... P. 22.

⁷² Сидорук Т. В. Роль Німеччини у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3. С. 34.

конфлікту, і до думки якого звикли прислухатися чимало держав Південної Європи⁷³. Водночас політика Німеччини продовжувала залишатися надзвичайно прагматичною: з одного боку, А. Меркель наголошувала, що санкції проти Росії можуть бути скасовані лише, якщо будуть усунуті причини, через які вони були запроваджені⁷⁴, а з іншого – німецький уряд та бізнес продовжували розвивати економічні відносини з Москвою. Найбільш суперечливим став проект будівництва газогону Північний потік-2, введення в експлуатацію якого збільшувало енергетичну залежність Європи від РФ та обмежувало український транзит.

З-поміж держав ЄС на посиленні своєї ролі у політичному врегулюванні постійно наполягала Польща. Офіційно польська влада підтримувала Нормандський формат переговорів, однак вимагала більшої своєї участі, зокрема польський міністр закордонних справ Гжегож Щетина наполягав, що до переговорів мали б бути залучені Польща і США. Особлива увага та необхідність польської підтримки України, через агресивну політику Росії, були визначені серед пріоритетів польської зовнішньої політики. Це підтвердив і візит президента Польщі, єдиного з західних лідерів, до Києва під час святкування 25 річниці Незалежності України. У спільній декларації польського і українського президентів із нагоди свята було ще раз чітко вказано, що незалежність і територіальна цілісність України мають принципове значення для безпеки та незалежності Польщі⁷⁵. Окрім цього, польський уряд, розглядаючи можливості комплексної допомоги Україні, вбачав своє завдання насамперед у лобіюванні позиції держави в європейських медіа, на зустрічах представників ЄС і НАТО. Польські європарламентарі працювали над розробкою і просуванням в Європейському парламенті резолюцій із засудженням російської агресії у різних її виявах та підтримкою

⁷³ Сидорук Т. В. Роль Німеччини... С. 36.

⁷⁴ Меркель: санкції проти Росії не скасують без усунення причин запровадження. *Крим. Реалії*. 2015. 22 січня. URL: <https://ua.krymr.com/a/26808256.html> (дата звернення: 20.10.2023).

⁷⁵ Спільна декларація Президента України та Президента Республіки Польща. 24 серпня 2016. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <http://www.president.gov.ua/news/spilnadeklaraciya-prezidenta-ukrayini-ta-prezidenta-respubl-37975> (дата звернення: 6.04.2019).

українських позицій. Також одним із ключових завдань польської дипломатії було просування питання ратифікації структурою ЄС та країнами-членами Угоди про асоціацію з Україною в незмінній формі, попри шантаж і критику Кремля. Позиція Польщі була тим більш вагомим, що решта країн ЦСЄ виявляли прагматичніше ставлення. У Чехії, яка загалом підтримувала Україну і санкційну політику ЄС, звучали голоси окремих політиків про неефективність санкцій і відсутність потреби їх подальшого впровадження (особливо у цьому контексті відзначався Президент Чехії Мілош Земан, який полюбляв робити епатанжні заяви щодо російської політики в Україні⁷⁶). У Словаччині, яка прагнула дистанціюватися від російсько-української війни, позиція змінювалася, залежно від політичних сил, що були при владі. З одного боку, наявність потужного німецького капіталу робила країну схильною до підтримки німецьких ініціатив, а з іншого – Словаччина була одним із основних розподільчих хабів російського газу на території не лише Вишеградської групи, а й значної частини ЄС, що впливало і на окремі аспекти зовнішньополітичного курсу⁷⁷. Також тривалий час до перегляду санкцій щодо РФ закликала керівництво Угорщини, яке наголошувало, що вони негативно впливали на економіку країни. Свою проросійську політику уряд Віктора Орбана прикривав постійними спекулятивними звинуваченнями України у нібито ущемленні прав угорської меншини на Закарпатті (це питання було включено за запитом Угорщини до вимог, які висунуто Україні щодо вступу до ЄС під час надання статусу кандидата), тож не дивно, що угорські громадяни визначаються найменшим показником підтримки перспектив євроінтеграції України на рівні країн-учасниць ЄС (менше 50 %) ⁷⁸.

Проблему розширення переговорного формату обговорювали в березні 2017 р. під час зустрічі міністра МЗС Польщі Вітольда

⁷⁶ Близняк О. Позиції країн Вишеградської групи в політиці ЄС щодо України в умовах російсько-української війни. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: зб. наук. ст. Чернівці, 2020. Т. 42. С. 31. DOI: 10.31861/mhpi2020.42.27-35

⁷⁷ Там само. С. 32–33.

⁷⁸ України в ЄС: громадська думка країн Вишеградської групи. *Політикус. Наук. журнал*. 2022. Вип. 4–2. С. 131.

Вашиковського, глави МЗС Великобританії Бориса Джонсона з їхнім українським колегою Павлом Клімкіним. За результатами зустрічі, польський міністр відзначив: «Ми обговорили і намагалися дати оцінку нормандському формату й мінському формату. Ми дійшли до висновку, що обидва цих формати принесли трохи позитивних змін: зупинили повномасштабну війну і повномасштабний конфлікт між Україною і Росією, але обидва ці формати не вирішили проблеми, не принесли миру. Ми готові до того, що Європа повинна надати розширений формат, щоб допомогти Україні вибратися з проблем, створених російською агресією»⁷⁹. Зауважимо, що ймовірність залучення Польщі або якоїсь іншої держави ЄС у певному форматі до переговорного процесу завжди була достатньо низькою, оскільки Німеччина і Франція не були готові позбутися ролі головних посередників, адже для керівництва цих держав це б означало розписатися у власній неспроможності вирішити конфлікт. Україна, з огляду на незначну геополітичну вагу Польщі, також не бачила її за столом переговорів, очікуючи насамперед польської підтримки у Брюсселі, зокрема у питанні збереження санкцій. І, нарешті, проти цього радше виступила б Росія, яка, зважаючи на послідовну підтримку Варшавою позицій Києва, могла би вдатися до блокування таких переговорів, щоб не допустити послаблення своїх позицій. До того ж, виходячи з ідеї «концепту імперій», РФ прагнула вирішувати міжнародні проблеми у вузькому колі вибраних держав.

Попри численні зустрічі в Нормандському форматі (остання у грудні 2019 р. на найвищому рівні в Парижі уже за участі Володимира Зеленського) та усі спроби ЄС, пришвидшити мирне вирішення конфлікту так і не вдалося саме через позицію РФ, інтереси якої зводилися до політичного поглинання України, а не вирішення проблеми. Зважаючи на це, українське керівництво тривалий час закликала країни-члени ЄС продовжувати надавати Україні політичну та економічну допомогу, а також посилити

⁷⁹ МЗС Польщі: Європа повинна знайти альтернативу «мінському» і «нормандському» форматам. *Українські новини*. 2017. 1 березня. URL: <https://ukranews.com/ua/news/482529-yevropa-povynna-znayty-alternatyvu-minskomu-i-normandskomu-formatam-mzs-polshhi> (дата звернення: 16.10.2023).

тиск на РФ. Так, глава МЗС України Дмитро Кулеба у 2020 р. наголошував: «Немає жодних підстав для зміни політики ЄС щодо Росії, допоки Росія не змінила своєї агресивної політики щодо України. І навіть розмову про будь-яку нову політику щодо Росії можна починати лише тоді, коли Росія зробить реальні кроки для виконання Мінських домовленостей, припинення агресії, деокупації українських територій»⁸⁰. Водночас у багатьох європейських столицях до широкомасштабного вторгнення, на фоні постійних політичних і корупційних скандалів в Україні, повільного прогресу в сфері політичних та економічних реформ, серйозно заговорили про те, чи потрібно надалі продовжувати санкції. Ці сумніви загострювалися через економічні втрати європейського бізнесу⁸¹. З іншого боку, деякі експерти сумнівалися в ефективності економічних механізмів ЄС у контексті їх застосування до нинішнього російського режиму, адже економічні втрати не змусили його змінити свою політику. Росія показала спроможність функціонувати в умовах наростаючих обмежень (торгових, фінансових, економічних) з боку ЄС і, навіть більше, падіння рівня життя та фінансові втрати російських громадян слабо вплинули на стабільність режиму В. Путіна та підтримку влади з боку суспільства в РФ⁸². До того ж російська влада та бізнес навчилися обходити обмеження в різні способи, зокрема й щодо постачання в РФ високотехнологічних приладів і програмного забезпечення, компонентів для високоточної зброї, і, найголовніше, країни ЄС продовжували продавати до Росії різні види озброєнь. Так, за інформацією порталу «Ukrainer», розслідування «Investigate Europe», опубліковане 17 березня 2022 р., показало, що щонайменше 10 країн-членів ЄС упродовж 2015–2020 рр. експортували до Росії зброї на загальну суму 346 млн євро,

⁸⁰ Дмитро Кулеба: Розмова про нову політику ЄС щодо Росії можлива лише після припинення її агресії проти України. *Міністерство закордонних справ України*. 2020. 28 липня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-rozmova-pro-novu-politiku-yes-shchodo-rosiyi-mozhliva-lishe-pislya-pripinennya-yiui-agresiyi-proti-ukrayini> (дата звернення: 25.10.2023).

⁸¹ Хімяк А., Гогоша О. Роль ФРН у врегулюванні російсько-українського конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів, 2017. Вип. 41. С. 176.

⁸² Рибачок Д. О., Фещенко Б. О., Гнатюк М. М. Санкції в політиці ЄС... С. 78.

зокрема Франція, Німеччина, Італія, Австрія, Болгарія, Чехія, Хорватія, Фінляндія, Словаччина та Іспанія продавали РФ різне «військове обладнання», яке могло включати ракети, бомби, торпеди, гармати, наземні транспортні засоби та кораблі. Це відбувалося попри ухвалу ЄР про заборону продажу зброї Росії та на тлі фактичного мораторію на постачання озброєння Україні. Остаточні країни-члени ЄС змогли погодити рішення, яке усувало лазівки щодо експорту зброї в Росію, лише 8 квітня 2022 р. у межах п'ятого пакета санкцій⁸³. Водночас європейські лідери були категорично проти постачання летальної зброї Україні через нібито «різне співвідношення сил». Так, канцлер ФРН А. Меркель зазначала: «Я не можу уявити жодної ситуації, в якій покращене озброєння української армії приведе до ситуації, коли Путін буде настільки вражений, що програє у військовому плані»⁸⁴. Довший час офіційний Берлін був головним противником експорту озброєнь в Україну. Із цього приводу експерт Європейської ради з міжнародних відносин та один із головних прибічників надання допомоги Україні в німецькому середовищі Густав Грессель відзначав: «Більшість німецького істеблішменту вважають пряму війну між Україною та Росією немислимою та загалом не розуміють серйозності небезпеки для України. Ті, хто усвідомлюють це, – в меншості»⁸⁵.

Попри коливання окремих держав-членів, ЄС на рівні керівних структур й надалі проводив спільну зовнішню політику щодо підтримки України. Важливими сигналами щодо того, що ЄС стоїть пліч-о-пліч із українським народом у його протистоянні російській агресії, були саміти Україна–ЄС (20-й саміт відбувся 9 липня 2018 р. у Брюсселі, 21-й – 8 липня 2019 р. у Києві, 22-й – 6 жовтня 2020 р. у Брюсселі і 23-й, останній саміт перед масштабним вторгненням пройшов 12 жовтня 2021 р. у Києві). Окрім обговорення стандартних проблем проведення

⁸³ Андрійчук Т. Країни ЄС після введення ембарго роками постачали зброю Росії. Ukrainer. URL: <https://ukrainer.net/es-zbroia/> (дата звернення: 18.10.2023).

⁸⁴ Цит. за: Горюнова Є. Зовнішня політика ЄС щодо російсько-української війни (2014–2022 рр.). *Політикус*: наук. журнал. 2022. Спецвипуск. С. 47.

⁸⁵ Безп'ятчук Ж. Північний потік-2 проти України. Про що домовилися Зеленський і Меркель. *BBC News Україна*. 2021. 13 липня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57818738> (дата звернення: 16.10.2023).

євроінтеграційних реформ в Україні та перспектив подальшої співпраці, на кожному з них також порушувалися питання продовження Росією своєї агресивної політики. Увагу було прикуто до наслідків незаконної анексії Криму та Севастополя, зокрема серйозного погіршення ситуації з правами людини на півострові, мілітаризації його, а також Чорного та Азовського морів, будівництва мосту через Керченську протоку без згоди України. ЄС засудив здійснені Росією заходи зі спрощеного надання громадянам України російського громадянства на Донбасі як такі, що порушують суверенітет і територіальну цілісність України, а також суперечать Мінським домовленостям⁸⁶.

Верховний представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель 16 червня 2021 р. представив спільне комюніке Парламенту ЄС, ЄР та Ради ЄС, де містився опис оновлених підходів ЄС щодо відносин із РФ, а саме: протидія, стримування і взаємодія. У документі наголошено на погіршенні відносин із Росією як суб'єктом, який діє із позиції сили, підриваючи міжнародне право, а також через позиціонування РФ себе посередником, а не стороною конфлікту. Тож важливим завданням ЄС була протидія деструктивним діям Росії (забезпечення кібербезпеки і оборони, протидія дезінформації та гібридним загрозам), стримування її від спроб дестабілізації ЄС і країн СП, але і продовження співробітництва у критично важливих сферах, оскільки вона лишалася силою, на яку потрібно було зважати в Європі й усьому світі. У цьому контексті Брюссель підтримував діяльність Нормандського формату, Тристоронньої контактної групи, а також роботу місії ОБСЄ в Україні та закликав Москву визнати власну відповідальність як сторони конфлікту та повністю виконати Мінські угоди і висловив готовність продовжувати та доповнювати санкції проти РФ задля стримування її агресивних дій в Україні⁸⁷. Російське МЗС

⁸⁶ Саміти Україна – ЄС...

⁸⁷ Давимука О., Ярмоленко В. Щодо документу Парламенту ЄС, Європейської Ради та Ради ЄС стосовно відносин між ЄС та Росією: «Протидія, стримування та взаємодія». *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2021. 25 червня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/shchodo-dokumentu-parlamentu-yes-yevropeyskoyi-rady-ta-rady-yes> (дата звернення: 16.10.2023).

у відповідь на цю програму ЄС заявило, що принципи «проти-дія, стримування та взаємодія» сформульовані в дусі «холодної війни», а сам текст документа зосереджений на відірваному від реальності уявленні про Росію і створює міф про «загрозу зі Сходу»⁸⁸. Водночас прийняттю документа передувала дискусія щодо висунутої напередодні пропозиції Франції та Німеччини про відновлення проведення самітів між ЄС та Росією на вищому рівні (за прикладом зустрічі Байден–Путін у Женеві). Проти подібної практики гостро виступили як східноєвропейські лідери (держави Балтії, Польща, Румунія), так і прем'єр Нідерландів, які погрожу-вали накласти вето на підсумковий документ саміту⁸⁹.

Значну стурбованість держав-членів ЄС викликало наро-щування військового потенціалу РФ біля кордону з Україною, у Криму та в Чорному морі. Зокрема, застереження Росії щодо військового втручання в Україну прозвучали на засіданні Ради міністрів закордонних справ ЄС 13 грудня 2021 р. Так, Верхов-ний представник із питань закордонних справ і політики безпеки Ж. Боррель за наслідками зустрічі заявив, що «будь-яка агресія проти України матиме політичні наслідки та Росії доведеться за-платити за неї високу економічну ціну»⁹⁰.

Через напруженість політичної і безпекової ситуації довкола України Європейський парламент 16 грудня 2021 р. випустив резолюцію «Ситуація на кордоні України і на окупованих Росією територіях України», у якій, серед іншого: заявив про підтрим-ку суверенітету і територіальної цілісності України та засудив пряму і опосередковану участь РФ в агресії; вимагав припинити нарощування дислокованих уздовж кордону з Україною ЗС РФ і відкидав будь-які її виправдання з цього приводу; акцентував на тому, що нарощування російського військового потенціалу також становить загрозу загальному миру, стабільності та безпеці Єв-ропи, і закликав РФ дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань; вказав, що ЄС має бути готовим оголосити РФ дуже суворе

⁸⁸ Давимука О., Ярмоленко В. Щодо документу Парламенту ЄС...

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Боррель: ЄС готовий до економічних санкцій у випадку посилення агресії Росії. *Європейська правда*. 2021. 13 грудня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/13/7131520/> (дата звернення: 18.10.2023).

попередження, що воєнні дії будуть не лише неприйнятними, але й дорого коштуватимуть в економічному і політичному аспектах, а Рада ЄС має бути готовою швидко погодити подальші спільні дії, зокрема ухвалення суворих економічних і фінансових санкцій у тісній узгодженості зі США, НАТО та іншими партнерами (зокрема, у новий пакет санкцій слід включати вищий російський офіцерський склад і командувачів, які беруть участь у плануванні можливого вторгнення, а також найближче оточення й олігархів, наближених до президента Росії та членів їхніх сімей, замороження фінансових і фізичних активів у ЄС, заборону на поїздки та виключення Росії з платіжної системи SWIFT, тим самим виключаючи російські компанії з міжнародного фінансового ринку та унеможливаючи купівлю російського державного боргу на первинних і вторинних ринках, а також щоб ці санкції були націлені на важливі сектори російської економіки та зрив фінансування розвідувальних служб і ЗС); вимагав від ЄС вжити термінових і суттєвих кроків для зменшення залежності від імпорту російських енергоносіїв тощо⁹¹. Резолюція Європейського парламенту була рекомендаційною, однак сама постановка проблеми свідчила про радикалізацію настроїв європейських політиків щодо Росії, дії якої викликали все більше занепокоєння в ЄС.

Важливе значення для впливу на РФ мала координація санкційної політики ЄС із санкціями, запровадженими іншими союзниками і партнерами України, найперше США, які станом на 18 лютого 2021 р. також увели потужний пакет обмежувальних заходів: запроваджено санкції проти 258 фізичних осіб та 185 юридичних осіб та організацій, а також секторальні санкції проти 291 юридичної особи⁹².

Президент РФ В. Путін 21 лютого 2022 р. заявив про «визнання незалежності» незаконних утворень ЛНР і ДНР, а наступного дня Рада Федерації РФ прийняла рішення про застосування російських військ за кордоном. Через визнання Росією непідконтрольних уряду

⁹¹ European Parliament resolution of 16 December 2021 on the situation at the Ukrainian border and in Russian-occupied territories of Ukraine (2021/3010(RSP)). *EUR-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0515&qid=1698149577541> (дата звернення: 18.10.2023).

⁹² Санкції ЄС і США...

територій Донецької та Луганської областей України незалежними суб'єктами, ЄС 23 лютого екстрено ввів у дію пакет санкцій (1-й пакет), що був підготовлений раніше на випадок подальшої ескалації напруженості Москвою. Введено індивідуальні санкції проти 351 депутата Держдуми РФ, які проголосували за незалежність ЛНР і ДНР, та обмежено доступ Росії, зокрема Центробанку РФ, до капіталів, фінансових ринків і послуг ЄС. Окрім того ЄС закликав Росію скасувати визнання непідконтрольних уряду територій Донецької та Луганської областей, виконувати свої зобов'язання, дотримуватися міжнародного права та повернутися до обговорень у Нормандському форматі та Тристоронній контактній групі, а інші держави не підтримувати незаконне рішення керівництва Росії⁹³.

Наступний екстрений саміт ЄС став наслідком уже повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р. За наслідками зустрічі Високий представник ЄС із закордонних справ і безпекової політики Ж. Боррель у своїй заяві від імені усіх держав-членів організації 25 лютого 2022 р. наголосив, що Росія знову порушила суверенітет та територіальну цілісність України, вдавшись до неспровокованої та невиправданої загарбницької війни проти України і, засуджуючи це, ЄС закликав Росію негайно припинити здійснювати невідбіркові удари по мирному населенню та цивільній інфраструктурі, а також негайно та беззастережно вивести всі свої війська та військову техніку з усієї території України в межах її міжнародно визаних кордонів⁹⁴. Окрім цього, було оголошено про запровадження другого пакету санкційних обмежень, які були спрямовані проти вищого керівництва РФ, зокрема Володимира Путіна, Сергія Лаврова, Михайла Мішустіна, Сергія Шойгу та членів російської

⁹³ EU adopts package of sanctions in response to Russian recognition of the non-government controlled areas of the Donetsk and Luhansk oblasts of Ukraine and sending of troops into the region. *Council of the EU*. 2022. 23 February. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/23/russian-recognition-of-the-non-government-controlled-areas-of-the-donetsk-and-luhansk-oblasts-of-ukraine-as-independent-entities-eu-adopts-package-of-sanctions/> (дата звернення: 18.10.2023).

⁹⁴ Незаконна анексія Росією Криму та міста Севастополь: ЄС продовжив санкції ще на рік. *Представництво Європейського Союзу в Україні*. 2022. 21 червня. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk?s=232 (дата звернення: 21.10.2023).

Держдуми і Ради національної безпеки. Додатково призупинено положення договору між ЄС і РФ про спрощення візового режиму для російських дипломатів та інших російських чиновників і бізнесменів. З-поміж інших економічних санкцій пакет додатково розширював чинні фінансові обмеження, припиняючи доступ Росії до найважливіших ринків капіталу. Ці санкції стосувалися 70 % російського банківського ринку та ключових державних компаній, зокрема в сфері оборони. В енергетичній сфері ЄС заборонив продаж, постачання, передачу або експорт до Росії окремих товарів і технологій у нафтопереробці, а також увів обмеження на надання супутніх послуг. Значна увага була сконцентрована на транспортному секторі, де запроваджено заборону на експорт товарів і технологій в авіаційній та космічній промисловості (літаків, запасних частин і обладнання російським авіакомпаніям та їх страхування). Обмеження торкнулися також експорту в РФ напівпровідників й інших передових технологій⁹⁵. Таким чином, прийняті обмеження зачіпали інтереси практично всієї владної російської верхівки та багатьох секторів економіки РФ, однак всередині ЄС на той момент не було консенсусу щодо таких ключових позицій санкційного списку, як відключення російських банків від SWIFT та обмеження експорту нафти і газу.

Голова ЄР Шарль Мішель 27 лютого 2022 р. звернувся до українського народу, запевнивши, що ЄС готовий підтримати Україну не лише на словах, а й конкретними, негайними діями. У своєму виступі він висловив вдячність за мужність і рішучість українців у захисті права на вільний вибір свободи, демократії та верховенства права не лише в Україні, а й у всій Європі⁹⁶. Тоді ж міністри внутрішніх справ ЄС у відповідь на кризу в Україні обговорили можливість встановлення відповідного механізму

⁹⁵ Russia's military aggression against Ukraine: EU imposes sanctions against President Putin and Foreign Minister Lavrov and adopts wide ranging individual and economic sanctions. *Council of the EU*. 2022. 25 February. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/25/russia-s-military-aggression-against-ukraine-eu-imposes-sanctions-against-president-putin-and-foreign-minister-lavrov-and-adopts-wide-ranging-individual-and-economic-sanctions/> (дата звернення: 22.10.2023).

⁹⁶ Address to the Ukrainian people by European Council President Charles Michel. *European Council*. 2022. 27 February. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/27/address-to-the-ukrainian-people-by-european-council-president-charles-michel/> (дата звернення: 22.10.2023).

тимчасового захисту для прийняття українських громадян, а 28 лютого міністри оборони погодили пакет підтримки ЗСУ, що включав 450 млн євро для постачання оборонного летального обладнання та пакет підтримки у розмірі 50 млн євро для постачання нелетального обладнання⁹⁷.

В умовах екзистенційної загрози незалежності Української держави, коли війська агресора перебували неподалік Києва, 28 лютого 2022 р. керівництво України подало до Брюсселя офіційну заявку про вступ до ЄС. На той час це був радше символічний крок, який свідчив про те, що український народ навіть під тиском і загрозою з боку Росії не зламався й обирає західний вектор розвитку. Не зовсім готовими до такого розвитку подій були і в ЄС, адже до повномасштабного вторгнення для частини його держав саме формулювання питання про майбутнє членство України було неприйнятним, визнавалися лише її «європейські прагнення». Водночас обставини подачі заявки, стійкість і героїчний опір агресору українського народу та ЗС не залишали європейським чиновникам вибору щодо прийняття заявки від України⁹⁸. Польща, Естонія, Латвія, Литва, Болгарія, Чехія, Словаччина та Словенія 1 березня 2022 р. підтримали українську заявку та заявили про необхідність терміново надати перспективу членства в ЄС Україні та негайно розпочати переговори про членство за прискореною процедурою⁹⁹. Того ж дня статус кандидата Україні рекомендував надати Європарламент, а 11 березня на позачерговому засіданні ЄР лідери європейських країн погодилися запустити процес європейської інтеграції України¹⁰⁰.

Паралельно ЄС у координації з США, Великобританією, Канадою та низкою інших держав прийняв нові заходи у відповідь на російське вторгнення. Третій пакет (28 лютого та 2 березня 2022 р.) містив заборону на операції з російським Центробанком та часткове заморожування його активів за кордоном, від'єднання від

⁹⁷ Informal video conference of foreign affairs (defence) ministers, 28 February 2022. *Council of the EU*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2022/02/28/> (дата звернення: 22.10.2023).

⁹⁸ Raik K., Blockmans S., Dandashly A., Noutcheva G., Osypchuk A., Suslov A. *Tackling the Constraints...* P. 12.

⁹⁹ Віднянський С. Україна – Європейський Союз... С. 13.

¹⁰⁰ Горюнова Є. Зовнішня політика ЄС... С. 47.

системи SWIFT 7 російських банків, закриття повітряного простору ЄС і доступу до аеропортів ЄС для російських авіаперевізників, протидію російській пропаганді через призупинення мовлення в ЄС державних телеканалів Russia Today і Sputnik, індивідуальні санкції ще проти 26 осіб та 1 організації. Уперше було також затверджено виділення 500 млн євро на летальне озброєння для України. Згодом, у відповідь на участь Білорусі у військовому вторгненні Росії, сюди було додано санкції проти Білорусі й окремих білоруських високопосадовців¹⁰¹.

Важливими у гуманітарному аспекті були рішення інституцій ЄС щодо тимчасового захисту для людей, які тікали від війни в Україні. Узгодження нових правил дало змогу розширити права українських біженців щодо тимчасового захисту в країнах ЄС, зокрема, вони отримали право на тимчасове проживання з доступом до ринку праці, безкоштовне навчання дітей та медичну допомогу. Такий тимчасовий захист на загальноєвропейському рівні було введено на один рік із можливістю подовження щопівроку¹⁰².

¹⁰¹ EU adopts new set of measures to respond to Russia's military aggression against Ukraine. *Council of the EU*. 2022. 28 February. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/28/eu-adopts-new-set-of-measures-to-respond-to-russia-s-military-aggression-against-ukraine/> (дата звернення: 26.10.2023); Russia's military aggression against Ukraine: Council imposes sanctions on 26 persons and one entity. *Council of the EU*. 2022. 28 February. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/28/russia-s-military-aggression-against-ukraine-council-imposes-sanctions-on-26-persons-and-one-entity/> (дата звернення: 26.10.2023); Russia's military aggression against Ukraine: EU bans certain Russian banks from SWIFT system and introduces further restrictions. *Council of the EU*. 2022. 2 March. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/02/russia-s-military-aggression-against-ukraine-eu-bans-certain-russian-banks-from-swift-system-and-introduces-further-restrictions/> (дата звернення: 26.10.2023); EU imposes sanctions on state-owned outlets RT/Russia Today and Sputnik's broadcasting in the EU. *Council of the EU*. 2022. 2 March. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/02/eu-imposes-sanctions-on-state-owned-outlets-rt-russia-today-and-sputnik-s-broadcasting-in-the-eu/>; Russia's military aggression against Ukraine: EU agrees new sectoral measures targeting Belarus and Russia. *Council of the EU*. 2022. 9 March. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/09/russia-s-military-aggression-against-ukraine-eu-agrees-new-sectoral-measures-targeting-belarus-and-russia/> (дата звернення: 26.10.2023).

¹⁰² Ukraine: Council unanimously introduces temporary protection for persons fleeing the war. *Council of the EU*. 2022. 4 March. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/04/ukraine-council-introduces-temporary-protection-for-persons-fleeing-the-war/> (дата звернення: 26.10.2023).

У березні ЄС погодив четвертий пакет санкцій. Цього разу обмеження стосувалися заборони будь-яких операцій із окремими російськими державними підприємствами, нових інвестицій в енергетичний сектор Росії, експорту до РФ предметів розкоші, імпорту з Росії в ЄС чавуну і сталі та надання послуг кредитного рейтингу будь-яким російським фізичним чи юридичним особам. Індивідуальні санкції поповнилися ще 160 особами: 14 іменами олігархів і відомих підприємців, бізнес яких був задіяний у ключових секторах економіки, що забезпечували РФ значним джерелом доходу, і 146 членами РФ¹⁰³. Важливим було також те, що санкційна політика Заходу спонукала великий бізнес з Європи та інших країн масово залишати Росію, що зменшувало її внутрішні економічні ресурси і сприяло виключенню РФ із переваг глобалізації: доступу фінансових ринків, інвестицій, торгівлі та подорожей, розваг і технологій, що забезпечували оплату та інформацію¹⁰⁴.

ЄС 23 березня 2022 р. схвалив виділення додаткових 500 млн євро на підтримку ЗСУ. Окрім того, ЄР вирішила подвоїти фінансування у межах Європейського фонду миру з 500 млн до 1 млрд євро, що мало піти на фінансування постачання обладнання та матеріалів, таких як засоби індивідуального захисту, аптечки першої допомоги та пальне, а також на військову техніку і летальне озброєння для оборонних потреб української армії. Наступні транші у 500 млн євро для військових потреб України було погоджено 13 квітня і 23 травня¹⁰⁵. Президент ЄР Ш. Мі-

¹⁰³ EU imposes restrictive measures on 160 individuals as a consequence of Russia's military aggression against Ukraine. *Council of the EU*. 2022. 9 March. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/09/eu-imposes-restrictive-measures-on-160-individuals-as-a-consequence-of-russia-s-military-aggression-against-ukraine/> (дата звернення: 26.10.2023).

¹⁰⁴ Alcaro R. The EU and the Ukraine War: Making Sense of the Rise of a «Geopolitical» Union. *Istituto Affari Internazionali (IAI)*. Rome, 2022. March. P. 3 (IAI Commentaries; 22/12).

¹⁰⁵ EU support to Ukraine: Council doubles funding under the European Peace Facility. *Council of the EU*. 2022. 23 March. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/23/eu-support-to-ukraine-council-doubles-funding-under-the-european-peace-facility/> (дата звернення: 28.10.2023); EU support to Ukraine: Council agrees on third tranche of support under the European Peace Facility for total €1.5 billion. *Council of the EU*. 2022. 13 April. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/04/13/eu-support-to-ukraine-council-agrees-on-third-tranche-of-support-under-the-european-peace-facility/>

шель, пояснюючи ЗМІ рішення керівних європейських органів посилити допомогу Україні, наголосив, що російське вторгнення – це не лише жорстокий напад на незалежну та суверенну державу, але також напад на європейські цінності, такі як свобода, демократія і права людини¹⁰⁶.

Після рішень щодо політичної, гуманітарної та економічної допомоги активізувався процес української євроінтеграції. Президент ЄК Урсула фон дер Ляєн 8 квітня 2022 р. під час візиту до Києва офіційно передала Володимирі Зеленському опитувальник (другу частину було передано 13 квітня), заповнення якого було необхідним кроком для надання Україні статусу кандидата в ЄС. Тоді ж було оголошено про п'ятий пакет санкцій ЄС щодо РФ, який містив новий перелік 217 фізичних та 18 юридичних осіб, а також передбачав заборону на експорт до Росії авіаційного палива та інших товарів, імпорт із Росії вугілля та інших видів твердого викопного палива, лісу, цементу, морепродуктів і лікєро-горілчанних напоїв, закриття в'їзду в ЄС для російських і білоруських автоперевізників та портів ЄС для всіх російських суден¹⁰⁷.

У квітні 2022 р. Київ відвідали Високий представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки Ж. Боррель та президент ЄР Ш. Мішель, який, зокрема, під час зустрічі з Президентом В. Зеленським пообіцяв, що Єврокомісія висловить свою думку щодо можливості України набути статусу кандидата в члени ЄС до кінця червня і після цього ЄР зможе розпочати дискусію з цього питання. Водночас процес узгодження такого рішення викликав всередині ЄС гостру дискусію. Низка країн виступали проти застосування щодо України прискореної процедури вступу

peace-facility-for-total-1-5-billion/ 28.10.2023); EU support to Ukraine: Council agrees on further increase of support under the European Peace Facility. *Council of the EU*. 2022. 24 May. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/05/24/eu-support-to-ukraine-council-agrees-on-further-increase-of-support-under-the-european-peace-facility/> (дата звернення: 28.10.2023).

¹⁰⁶ Tripartite Social Summit video conference, 23 March 2022. *European Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2022/03/23/> (дата звернення: 28.10.2023).

¹⁰⁷ EU adopts fifth round of sanctions against Russia over its military aggression against Ukraine. Council of the EU. 2022. 8 April. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/04/08/eu-adopts-fifth-round-of-sanctions-against-russia-over-its-military-aggression-against-ukraine/> (дата звернення: 29.10.2023).

чи заперечували можливість її близької європейської перспективи. Еммануель Макрон пропонував поглиблені форми асоційованого членства для України замість прискореного членства, а міністр закордонних справ Австрії Александер Шалленберг вважав, що Україні не варто пропонувати членство в ЄС навіть згодом і висловлювався за «інший шлях» для України, ніж повне членство, закликаючи до більшої гнучкості у пошуку механізмів зближення України та ЄС¹⁰⁸. Дещо менш категоричними були Нідерланди, Швеція і Данія, які звернулися до Єврокомісії із закликом ретельно прописати умови для подальшого наближення України до членства у ЄС. На перспективу швидкого отримання статусу кандидата в ЄС Україною зі значною нервозністю відреагувало також і МЗС РФ, де заявили що Росія виступає категорично проти вступу України не лише в НАТО, але і в ЄС, а схвалення запуску процедури вступу свідчитиме про кінець ЄС, яке керується у своїй діяльності суто геополітикою¹⁰⁹. В українському МЗС вустами його очільника Д. Кулеби наголосили, що статус кандидата – це останній психологічний бар'єр в країнах-скептиках ЄС і Україна не сприймає жодних альтернатив наданню цьому статусу: «Ми не будемо сприймати жодні сурогатні версії або альтернативи замість статусу кандидата, якими б вони не були. Нам потрібен статус кандидата на членство в ЄС. Не кандидата в кандидати, не потенційного кандидата чи інший сурогат, нічого іншого»¹¹⁰.

Важливим елементом у відстоюванні української позиції щодо негайного надання Україні статусу кандидата на вступ у ЄС була дипломатична діяльність Президента В. Зеленського. У низці відеозвернень до представницьких органів влади європейських держав він акцентував увагу на жахливих наслідках російської агресії для України та європейської системи безпеки загалом. Президент наголошував, що захищаючи себе, Україна

¹⁰⁸ МЗС Австрії виступає проти членства України в ЄС. *Українська правда*. 2022. 24 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/24/7341707/> (дата звернення: 29.10.2023).

¹⁰⁹ Віднянський С. Україна – Європейський Союз... С. 23.

¹¹⁰ Кулеба: Україна не сприймає альтернативи статусу кандидата на вступ в ЄС, ніяких сурогатів. *Європейська правда*. 2022. 8 червня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/8/7351256/> (дата звернення: 01.11.2023).

захищає також фундаментальні демократичні цінності, які є основою європейської ідентичності, а тому закликав держави-члени ЄС підтримати євроінтеграційні прагнення України¹¹¹.

Ще одним свідченням всебічної підтримки України у протистоянні повномасштабному вторгненню став візит до Києва 16 червня 2022 р. лідерів трьох найбільших країн ЄС – Німеччини, Франції та Італії, а також Президента Румунії. Як зазначив після прибуття до Києва Канцлер Німеччини Олаф Шольц: «Ми хочемо не лише продемонструвати солідарність, а й запевнити, що допомога, яку ми організуємо – фінансова, гуманітарна, а також військова, буде продовжена. І ми продовжуватимемо її доти, доки це буде необхідно для боротьби України за свою незалежність»¹¹². Під час історичного візиту європейські лідери висловилися за те, щоб невідкладно надати Україні статус кандидата на вступ. «Це важливий момент, президент Зеленський отримає послання європейської єдності, підтримки, адресоване всім українцям», – заявив Президент Франції Е. Макрон¹¹³.

Зміна позиції Німеччини і Франції щодо надання Україні чітких європейських перспектив стала також вагомим сигналом для кількох інших держав, які вагалися щодо прийняття такого рішення. Наступного дня, 17 червня 2022 р., ЄК прийняла історичне рішення і рекомендувала надати статус кандидата Україні, визначивши декілька ключових умов: продовження реформи державного управління та державної служби, фінансово-фіскальної системи, децентралізації; реформування сектору юстиції, що передбачало приведення судової системи у відповідність із принципами верховенства права, зміцнення незалежності і підзвітності судів та підтримку належного функціонування незалежних антикорупційних органів (НАБУ, САП, НАЗК, АРМА та ВАКС); забезпечення основних демократичних прав і свобод, покращення умов функціонування активного та повноважного громадянського суспільства; посилення макроекономічної та фінансової

¹¹¹ Хорішко Л. Стратегічні комунікації України в контексті євроінтеграції. *Політикус*: наук. журнал. 2022. Вип. 4–2. С. 108.

¹¹² Богданьок О. Макрон, Драгі і Шольц прибули до Києва. *Суспільне*. 2022. 16 червня. URL: <https://suspihne.media/250645-makron-dragi-i-solc-virusili-do-kiyeva-zmi/> (дата звернення: 1.11.2023).

¹¹³ Там само.

стабільності, розвиток ринкової економіки тощо¹¹⁴. У ЄС під час ухвалення остаточного рішення щодо надання Україні офіційного статусу кандидата також враховували, що 71 % європейців на той момент вважали Україну частиною європейської родини і практично у всіх країнах-членах (окрім Угорщини, де згодні були лише 48 %) більшість населення підтримувала вступ України до ЄС (опитування показували, що 66 % мешканців ЄС згодні з тим, що вона повинна вступити до ЄС, коли буде готова)¹¹⁵.

Враховуючи рішення ЄК, 23 червня 2022 р. ЄР ухвалила історичне рішення про надання Україні статусу країни-кандидата на членство в ЄС відповідно до умов, визначених ЄК¹¹⁶. На засіданні ЄР, після позитивного рішення цього представницького органу, з особистою подякою до кожного лідера держав-членів та високопосадовців ЄС звернувся Президент України В. Зеленський, який наголосив: «Дякую! Дякую за те, що робите можливою нову історію України, нову історію Європи – ще сильнішої, ще вільнішої»¹¹⁷.

Варто відзначити, що сам по собі офіційний статус кандидата не гарантує остаточного приєднання до ЄС (наприклад, Туреччина з 1999 р. має такий статус). У процесі приєднання країні-кандидату потрібно наблизити своє законодавство відповідно до правових норм і стандартів ЄС, зокрема імплементувати економічні, політичні, соціальні, адміністративні реформи, досягнути високих показників у сфері верховенства права і боротьби з корупцією тощо. Однак визнання європейських прагнень України,

¹¹⁴ Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. *European Commission*. Brussels, 2022. 17 Juni. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0407> (дата звернення: 1.11.2023).

¹¹⁵ Віднянський С. Україна – Європейський Союз... С. 26.

¹¹⁶ Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. *Урядовий портал*. 2022. 23 червня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes> (дата звернення: 2.11.2023).

¹¹⁷ Це найбільший крок на посилення Європи, який можна було зробити зараз – звернення Президента Володимира Зеленського до учасників саміту ЄС після надання Україні статусу кандидата на членство. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 2022. 23 червня. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ce-najbilshij-krok-na-posilennya-uevropi-yakij-mozhnabulo-z-76025> (дата звернення: 2.11.2023).

особливо країнами старої Європи, переведення її зі статусу «вічного сусіда» в потенційного «повноправного гравця» свідчило про зміну стереотипного мислення європейців (все частіше серед європейських лідерів і єврочиновників чутно заяви, які важко було уявити ще зовсім недавно, про те, що приєднання України, Молдови, країн Південних Балкан буде корисним для ЄС і дасть змогу розкрити нові перспективи його функціонування)¹¹⁸.

Для України, яка в умовах війни втратила значний економічний потенціал, також одним із вагомих переваг кандидатства є можливість отримання від ЄС доступу до його фінансових інструментів, які допоможуть швидше проводити необхідні реформи і відновлювати промисловість. Європейські чиновники неодноразово наголошували на тому, що неспровокована військова агресія Росії проти України не заважатиме ЄС підтримувати програму реформ в Україні, але і їй самій доведеться докласти зусиль для виконання семи пунктів «домашнього завдання» (зокрема, стосовно реформи системи відбору суддів до Конституційного суду, призначення директорів САП та НАБУ, законодавства у сфері медіа та прав національних меншин)¹¹⁹.

Під головуванням Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала та Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки Жозепа Борреля 5 вересня 2022 р. відбулося 8-ме засідання Ради асоціації Україна–ЄС, на якому Україна перебувала вперше у новому статусі, як країна-кандидат на членство в ЄС. Учасники зустрічі обговорили двосторонні відносини, зокрема імплементацію Угоди про асоціацію та стан співпраці між Україною та ЄС, а також заявку України на членство в ЄС. Важливим наслідком зустрічі був наголос на тому, що ЄС продовжуватиме й надалі підтримувати Україну політично, фінансово, гуманітарно та військово, попри погрози та шантаж із боку Росії¹²⁰. Також на Раді асоціації було офіційно закріплено приєднання України з 1 жовтня до митних конвенцій про процедуру спільного транзиту

¹¹⁸ Хорішко Л. Стратегічні комунікації України... С. 109.

¹¹⁹ Віднянський С. Україна – Європейський Союз... С. 31.

¹²⁰ EU–Ukraine Association Council. *Council of the EU*. 2022. 5 September. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2022/09/05/> (дата звернення: 4.11.2023).

і спрощення торгівлі (необхідні для цього законодавчі акти напередодні саміту проголосувала ВРУ і підписав Президент¹²¹).

Протягом літа 2022 – зими 2023 рр. ЄС продовжував здійснювати економічний і політичний тиск на РФ шляхом впровадження обмежувальних заходів. За цей час країни ЄС узгодили 5 пакетів санкцій: 6-й пакет – 3 червня 2022 р., 7-й – 21 липня 2022 р., 8-й – 6 жовтня 2022 р., 9-й – 16 грудня 2022 р. і 10-й – 25 лютого 2023 р. Від початку широкомасштабного вторгнення найбільш дискусійним було питання накладення санкцій на енергетичний сектор РФ, із відповідною заборонаю транспортування енергоносіїв до ЄС, які були основою надприбутків держави-агресора. Давалася взнаки залежність низки країн Євросоюзу від постачання російських нафти та газу і неможливість швидко знайти їм заміну на інших ринках, а також в окремих випадках небажання втрачати заробітки від переробки нафти чи транспортування газу. Водночас відповідні обмеження у 6-му пакеті санкцій стали відповіддю ЄС на звірства російської армії у Бучі, Ірпені та Маріуполі. Серед іншого, було вирішено заборонити купівлю, імпорт або передачу сирої нафти та деяких нафтопродуктів із Росії у ЄС. Однак сам процес, щоб не спровокувати соціально-економічної кризи у європейських країнах, мав відбуватися поетапно і зайняти від 6 місяців для сирої нафти до 8 місяців для інших нафтопродуктів. Також було передбачено виняток для імпорту сирої нафти трубопровідним транспортом для тих держав-членів ЄС (Угорщина, Словаччина), які через своє географічне положення особливо залежні від російського постачання і не мали реальних альтернатив. Окрім цього, Болгарія, Кіпр та Хорватія отримали тимчасові відступи в обмеженнях щодо імпорту російської сирої нафти морським шляхом. Подальший розвиток отримали санкції щодо банківського сектору (заборона на надання послуг спеціалізованих фінансових повідомлень (SWIFT)) та обмеження мовлення в ЄС ще трьох державних телеканалів («Россія РТР»/«РТР Планета», «Росія 24» і «ТВ Центр Інтер-

¹²¹ Зеленський підписав закони для приєднання України до «митного безвізу» з ЄС. *Європейська правда*. 2022. 30 серпня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/08/30/7145874/> (дата звернення: 28.10.2023).

нешнл»), які використовував російський уряд як інструменти для маніпулювання інформацією та поширення дезінформації про вторгнення в Україну¹²².

Ключовими пунктами 7-го пакета санкцій стала заборона на імпорт золота і ювелірних виробів російського походження, посилення контролю за експортом товарів подвійного використання і розширення заборони доступу до портів ЄС для кораблів під російським прапором¹²³. У світлі ескалації агресивної війни Росії проти України та незаконної анексії Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України, внаслідок незаконних указів В. Путіна від 30 вересня 2022 р., ЄР 6 жовтня запровадила 8-й пакет економічних та індивідуальних санкцій проти Росії. Він включав обмеження цін на транспортування російської нафти морем для третіх країн і подальші обмеження на транспортування сирої нафти (з грудня 2022 р.) та нафтопродуктів (із лютого 2023 р.) морем до третіх країн; ЄС розширив заборону на імпорт металопродукції, яка або походить із Росії, або експортується із Росії. Подальші обмеження на імпорт також накладалися на деревообробку та папір, сигарети, пластмасу та косметику, а також елементи, які використовували в ювелірній промисловості, такі як коштовні каміння та дорогоцінні метали, що разом приносили значні доходи Росії¹²⁴. Продовженням посилення секторальних санкцій проти РФ стали 9-й і 10-й пакети, які включали заборону на інвестиції в гірничодобувний сектор, на надання потужностей газосховищ російським компаніям,

¹²² Russia's aggression against Ukraine: EU adopts sixth package of sanctions. *Council of the EU*. 2022. 3 June. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/03/russia-s-aggression-against-ukraine-eu-adopts-sixth-package-of-sanctions/> (дата звернення: 4.11.2023).

¹²³ Russia's aggression against Ukraine: EU adopts «maintenance and alignment» package. *Council of the EU*. 2022. 21 July. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/07/21/russia-s-aggression-against-ukraine-eu-adopts-maintenance-and-alignment-package/> (дата звернення: 4.11.2023).

¹²⁴ EU adopts its latest package of sanctions against Russia over the illegal annexation of Ukraine's Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia and Kherson regions. *Council of the EU*. 2022. 6 October. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/06/eu-adopts-its-latest-package-of-sanctions-against-russia-over-the-illegal-annexation-of-ukraine-s-donetsk-luhansk-zaporizhzhia-and-kherson-regions/> (дата звернення: 4.11.2023).

експорт критичних технологій і окремих промислових товарів, імпорт асфальту та синтетичного каучуку, експорт двигунів безпilotників, обмеження на експорт товарів і технологій подвійного використання тощо¹²⁵. До кожного з наведених пакетів додавалися списки фізичних та юридичних осіб: винних у воєнних злочинах або які підтримували війну, чиновників Кремля, провідних бізнесменів і членів їх сімей, а також представників оборонних компаній і фінансових структур. Загалом, обмежувальні заходи ЄС щодо осіб і організацій, що підривали або загрожували територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України, на кінець першого року широкомасштабної війни поширювалися на 1 473 фізичних та 205 юридичних осіб¹²⁶.

Однією з ключових умов протидії російській агресії у межах санкційної політики було намагання позбавити бюджет РФ можливості отримувати надлишкові доходи через експорт енергоносіїв. У порозумінні з США і Великобританією ЄС 3 грудня 2022 р. встановив граничну ціну на сиру нафту, нафтопродукти та масла, що походять із Росії або які експортують із Росії, на рівні 60 дол. США за барель¹²⁷. Ці заходи, за оцінками експертів, справді мали серйозний вплив на економіку РФ, обваливши доходи її зведеного бюджету вже у січні 2023 р. на 46 %, порівня-

¹²⁵ Russia's war of aggression against Ukraine: EU adopts 9th package of economic and individual sanctions. *Council of the EU*. 2022. 16 December. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/16/russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-eu-adopts-9th-package-of-economic-and-individual-sanctions/> (дата звернення: 6.11.2023); One year of Russia's full-scale invasion and war of aggression against Ukraine, EU adopts its 10th package of economic and individual sanctions. *Council of the EU*. 2023. 25 February. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/02/25/one-year-of-russia-s-full-scale-invasion-and-war-of-aggression-against-ukraine-eu-adopts-its-10th-package-of-economic-and-individual-sanctions/> (дата звернення: 6.11.2023).

¹²⁶ 10th package of sanctions on Russia's war of aggression against Ukraine: the EU includes additional 87 individuals and 34 entities to the EU's sanctions list. *Council of the EU*. 2023. 25 February. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/02/25/10th-package-of-sanctions-on-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-the-eu-includes-additional-87-individuals-and-34-entities-to-the-eu-s-sanctions-list/> (дата звернення: 6.11.2023).

¹²⁷ Russian oil: EU agrees on level of price cap. *Council of the EU*. 2022. 3 December. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/03/russian-oil-eu-agrees-on-level-of-price-cap/> (дата звернення: 6.11.2023).

но з минулим роком, що призвело до пришвидшеного зростання його дефіциту¹²⁸.

У світлі продовження воєнних дій головним залишалося питання, наскільки російське керівництво і російська економіка були готові до жорстких санкційних заходів. Очевидно, що розпочинаючи широкомасштабну війну, в Кремлі передбачали, що ЄС та США відреагують на ескалацію потужнішими заходами, ніж ті, які були прийняті в 2014–2021 рр., однак розраховували на те, що, зіткнувшись із російською непоступливістю, між країнами ЄС поступово наростатимуть розбіжності, зумовлені соціально-економічною дестабілізацією (ріст цін на енергоносії, інфляція, розміщення біженців), і, зрештою, Європа повернеться до своєї політики дипломатичного умиротворення. На думку деяких західних дослідників, іронія полягала у тому, що якби В. Путін обмежився лише визнанням самопроголошених сепаратистських ЛНР і ДНР та воєнними діями у їх межах, то ЄС насилу досяг би згоди щодо значної кількості санкцій, але широкомасштабна війна, метою якої було знищення України як незалежної держави, нівелювала всі вагання, які, можливо, мали країни ЄС. До того ж, це змусило змінити підходи в зовнішній політиці ЄС і взяти на себе роль геополітичного гравця¹²⁹. Відзначу також, що хоча російський уряд постійно наголошує на неефективності західних санкцій, акцентуючи на тому, що економіка РФ адаптувалася до роботи в умовах санкційного режиму, окремі західні експерти малюють картину економічної ситуації у Росії, яка принципово відрізняється від офіційного нарративу Кремля, адже в РФ із початком війни публікуються переважно прикрашені та дуже вибірккові економічні дані. На їхню думку, санкції, навіть за умови залучення Росією «сірого» імпорту і переорієнтації російського експорту на інші світові ринки, за належної послідовності та систематичності, можуть мати значний

¹²⁸ Децик О., Алексеев В. Дірявий бюджет і сумні перспективи. Що очікує на економіку РФ після падіння нафтогазових доходів?. *LB.ua*. 2023. 20 лютого. URL: https://lb.ua/economics/2023/02/20/546423_diryaviy_byudzheth_i_sumni_perspektivi.html (дата звернення: 7.11.2023).

¹²⁹ Alcaro R. The EU and the Ukraine War: Making Sense of the Rise of a «Geopolitical» Union. *Istituto Affari Internazionali (IAI)*. Rome, 2022. March. P. 1–2 (IAI Commentaries; 22/12).

вплив на економіку РФ у середньостроковій і довгостроковій перспективах, особливо в контексті мілітаризації її економіки та зростання воєнних витрат¹³⁰.

Лідери ЄС, разом із США, Великобританією, Японією та іншими провідними демократичними державами світу, 30 вересня 2022 р. рішуче відкинули та однозначно засудили незаконну анексію Росією Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України. У заяві ЄР стверджувалося: «Ми не визнаємо і ніколи не визнаємо незаконних “референдумів”, сфабрикованих Росією як привід для подальшого порушення незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, чи їх сфальсифікованих і незаконних результатів. Ми ніколи не визнаємо цю незаконну анексію. Ці рішення є недійсними і не можуть мати будь-якої юридичної сили. Крим, Херсон, Запоріжжя, Донецьк та Луганськ – це Україна. Ми закликаємо всі держави та міжнародні організації беззастережно відмовитися від визнання цієї незаконної анексії»¹³¹. Наслідком агресивних дій РФ стало швидке впровадження ЄС згадуваного вище 8-го пакета секторальних й індивідуальних санкцій. Водночас ескалація з боку Росії змусила європейських лідерів розробляти та впроваджувати ширшу програму підтримки України. Серед пріоритетів було визначено надання їй надійної військової допомоги, зокрема розширення навчально-тренувальних місій українських військових у країнах ЄС. Таку можливість було обговорено під час неформального засідання ЄР у Празі 7 жовтня 2022 р., а вже 17 жовтня Верховний представник із закордонних справ і політики безпеки Ж. Боррель заявив, що у відповідь на лист від 30 вересня 2022 р. міністра закордонних справ України та міністра оборони України, які висловили прохання про військову підтримку і підтвердили, що Україна потребує індивідуальної та колективної підготовки військ і фахівців, ЄР погодилася створи-

¹³⁰ Rácz A., Spillner O., Wolff G. Sanctions and the Russian war economy. *Europe and the War in Ukraine. From russian aggression to a new Eastern policy* / Eds. by László Andor and Uwe Optenhögel. Brussels, 2023. P. 71–72.

¹³¹ Statement by the Members of the European Council. *European Council*. 30 September 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/09/30/statement-by-the-members-of-the-european-council/> (дата звернення: 5.11.2023).

ти місію військової допомоги Україні (EUMAM Ukraine). Місія мала допомогти забезпечити ЗСУ, зокрема силам територіальної оборони, індивідуальну, колективну та спеціалізовану підготовку, а разом координувати та синхронізувати діяльність держав-членів, які підтримують навчання (початковий мандат місії було розраховано на два роки)¹³². Того ж дня було оголошено, що ЄС збільшила підтримку ЗСУ до 3,1 млрд євро¹³³.

Важливою та своєчасною стала підтримка ЄС енергетичного сектору України, що зазнав серйозних руйнувань унаслідок ракетних обстрілів із боку РФ. У ЄС зауважили, що масовані та систематичні ракетні обстріли цивільного населення, цивільних об'єктів, енергетичної інфраструктури та інших громадських місць в Україні, які здійснювала Росія з наміром завдати ще більших страждань українському народу, є злочином, який не може залишитися безкарним, і такі дії мають припинитися. Окрім того, ЄР закликала всіх міжнародних партнерів зробити подібні заклики та чинити тиск на РФ для припинення злочинної діяльності. Щоб допомогти Україні пережити зиму, ЄС мала намір збільшити гуманітарну допомогу українському населенню та підтримати відновлення критичної інфраструктури України (забезпечити систематичне постачання в Україну пріоритетного обладнання, такого як мобільні теплові станції, генератори, силові трансформатори, високовольтне та освітлювальне обладнання)¹³⁴. ЄС створив розгалужену мережу підтримки України у межах UCPM. Через UCPM в Україну було доставлено понад 84 000 т натуральної допомоги, зокрема понад 1 600 генераторів електроенергії та понад 1 400 трансформаторів. Також понад 157 млн євро було

¹³² Ukraine: EU sets up a military assistance mission to further support the Ukrainian Armed Forces. *Council of the EU*. 2022. 17 October. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/17/ukraine-eu-sets-up-a-military-assistance-mission-to-further-support-the-ukrainian-armed-forces/> (дата звернення: 8.11.2023).

¹³³ Ukraine: Council agrees on further support under the European Peace Facility. *Council of the EU*. 2022. 17 October. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/17/ukraine-council-agrees-on-further-support-under-the-european-peace-facility/> (дата звернення: 7.11.2023).

¹³⁴ European Council conclusions. *European Council*. 2022. 15 December. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/15/european-council-conclusions-15-december-2022/> (дата звернення: 8.11.2023).

виділено для покриття нагальних потреб в енергетичному секторі через Фонд енергетичної підтримки України.

Макрофінансова допомога також залишалася необхідним інструментом підтримки України. Всього за 2022 р. ЄС виділив 7,2 млрд євро макрофінансової допомоги і 620 млн євро бюджетної підтримки. Важливим кроком для економічної підтримки України було рішення Ради Міністрів ЄС від 4 червня 2022 р. про тимчасову лібералізацію торгівлі з Україною шляхом скасування на один рік мит на український експорт до країн ЄС¹³⁵ (25 травня 2023 р. постанову продовжено до червня 2024 р.). Окрім цього, 12 травня 2022 р. ЄС прийняв План дій щодо створення т. зв. Шляхів солідарності для сприяння українському сільськогосподарському експорту та двосторонній торгівлі з ЄС. Із початку війни це уможливило експорт орієнтовно 51 млн т товарів, включно з 25 млн т зерна та інших продуктів харчування, принісши українським фермерам і підприємствам майже 22 млрд євро доходу. Фактично, незважаючи на тенденцію швидкого падіння торгових потоків внаслідок війни, вказані рішення допомогли утримати торгівлю між ЄС та Україною на майже довоєнному рівні, до того ж частка ЄС в імпорті України зросла від 40 % до 49 %, а в експорті – від 39 % до 63 % за перші 10 місяців 2022 р., порівняно з довоєнним періодом. ЄС став найважливішим торговим партнером України¹³⁶. Згідно з рішенням ЄР від 10 грудня 2022 р., Київ також отримав кредитне фінансування на 2023 р. у розмірі 18 млрд євро з пільговим періодом на 10 років. Основну частину процентних витрат мали покривати держави ЄС коштом своїх зовнішніх цільових доходів¹³⁷.

Важливим етапом співпраці України і ЄС став 1-й від початку широкомасштабного вторгнення та 24-й за ліком двосторон-

¹³⁵ Європейський Союз та Україна. *EU Neighbourseast*. 2022. 20 грудня. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/publications/yevropejskyj-soyuz-ta-ukrayina/> (дата звернення: 8.11.2023).

¹³⁶ Україна та ЄС. *Представництво Європейського Союзу в Україні*. 2023. 21 вересня. URL: https://www.eeas.europa.eu/ukraine/ukrayina-ta-yes_uk?s=232 (дата звернення: 8.11.2023).

¹³⁷ Council adopts €18 billion assistance to Ukraine. *Council of the EU*. 2022. 10 December. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/10/council-adopts-18-billion-assistance-to-ukraine/> (дата звернення: 8.11.2023).

ній саміт, який проходив 3 лютого 2023 р. у Києві. Напередодні зустрічі на спільному засіданні КМУ та Колегії Єврокомісії, за участі Президента України В. Зеленського, її голова У. фон дер Ляєн заявила: «Лише рік тому ніхто не міг уявити, як швидко Україна може рухатися до Євросоюзу. Зараз ви є кандидатом на вступ до нашого Союзу ... Особисто я пам'ятаю і ніколи не забуду день, коли Україна стала країною-кандидатом. День, коли європейський прапор внесли до українського парламенту в урочистій церемонії, під бурхливі оплески. Це був новий початок для України. Але це також був новий початок для Європейського Союзу. Ваша мужність надихнула нас, ви дали нам нове відчуття того, яким є сенс ЄС. Європа буде йти поруч з вами стільки, скільки буде потрібно. До того дня, коли український прапор замайорить там, де йому належить: поруч із будівлею Берламон у Брюсселі, в самому серці Європейського Союзу. Слава Україні!»¹³⁸.

На саміт Україна–ЄС прибуло відразу 16 високопосадовців із ЄК, серед яких: голова – У. фон дер Ляєн, очільник європейської дипломатії – Ж. Боррель і голова ЄР – Ш. Мішель, що акцентувало на важливості події з боку ЄС. У Києві європейські посадовці обговорили з українськими колегами передусім подальшу військову та фінансову допомогу Україні з боку ЄС, мирний план Президента В. Зеленського з 10 пунктів, а також створення спеціального трибуналу для покарання РФ за злочини, здійснені під час агресії. У підсумковому комюніке було заявлено, що ЄК вітає реформаторські зусилля України у такі важкі часи, проте Київ має виконати усі сім критеріїв, які були визначені для початку перемовин про вступ до ЄС під час надання Україні статусу кандидата на вступ, щоб розпочати самі перемовини¹³⁹. Водночас Президент України В. Зеленський також озвучив очікування української влади щодо початку переговорів про членство:

¹³⁸ Урсула фон дер Ляєн: Україна буде членом ЄС. Рік тому ніхто не уявляв вашу швидкість. *Європейська правда*. 2023. 2 лютого. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/2/7155414/> (дата звернення: 10.11.2023).

¹³⁹ Намен А. Україна–ЄС: саміт в умовах війни. *DW*. 2023. 3 лютого. URL: <https://www.dw.com/uk/ukrainaes-samit-v-umovah-vijni/a-64595349> (дата звернення: 7.11.2023).

«Розпочати переговори про членство у 2023 році – це наша мета. Навіть не мета, а ціль», – наголосив він¹⁴⁰.

У 2023 р. розширився спектр військової допомоги і підтримки України у межах європейських програм. Високий представник із питань закордонних справ і політики безпеки ЄС Ж. Боррель, який опікувався цими питаннями, у березні 2023 р. зазначав, що ЄС продовжить активно надавати допомогу Україні, зокрема для цього ухвалено рішення про виділення додатково 2 млрд євро для невідкладного постачання снарядів та нарощування їх виробництва європейською оборонною промисловістю, а в межах програми EUMAM у країнах ЄС пройдуть тренування 30 тис. українських військових¹⁴¹. Згодом під час засідання Ради закордонних справ ЄС 24 квітня 2023 р. Ж. Боррель, у контексті появи низки мирних ініціатив, наголошував: «Ми всі хочемо миру, особливо українці. Однак це має бути справедливий мир. До того часу ми будемо підтримувати оборону України»¹⁴². Варто відзначити також те, що багато держав-членів надавали військову допомогу Україні без компенсації з боку ЄС.

Серед актуальних питань санкційного режиму залишалася проблема узгодження нових пакетів економічних обмежень щодо РФ як з огляду на поступове вичерпання інструментарію ЄС, так і через спротив окремих країн, зокрема Угорщини. У цьому контексті Рада ЄС у закордонних справах, проводячи роботу над 11-м пакетом санкцій, зосередилася над завданням щодо звітності для забезпечення ефективності санкцій. І дійсно, російський режим навчився доволі ефективно знаходити лазівки в обході чинних обмежень, зокрема внаслідок «паралельного імпорту» через такі країни, як Вірменія, Киргизстан, Казахстан, Грузія, Туреччина та інші. Особливо гостро ця проблема прояв-

¹⁴⁰ ЄС погодився надати Україні оцінку, що пришвидшить переговори про вступ. *Європейська правда*. 2023. 3 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/3/7387823/> (дата звернення: 09.11.2023).

¹⁴¹ Реакція Євросоюзу на агресію РФ змінила його геополітичні позиції – Боррель. *Укрінформ*. 2023. 23 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3686162-reakcia-evrosouzu-na-agresiu-rf-zminila-jogo-geopolitichni-pozicii-borrel.html> (дата звернення: 10.11.2023).

¹⁴² Foreign Affairs Council. *Council of the EU*. 2023. 24 April. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2023/04/24/> (дата звернення: 6.11.2023).

лялася через постачання незаконними шляхами високотехнологічного обладнання і чипів для потреб оборонної промисловості РФ. Тому 11-й пакет, прийнятий 23 червня 2023 р., насамперед був спрямований на те, щоб утруднити обхід чинних санкцій. Серед його головних аспектів: заборона транзиту через територію Росії більшої кількості товарів і технологій, які можуть сприяти військовому та технологічному зміцненню Росії або розвитку сектору оборони чи безпеки, товарів і технологій; посилення двосторонньої та багатосторонньої співпраці з третіми країнами для запобігання обходу санкцій; заборона доступу до портів ЄС для будь-яких суден, які здійснювали перевалку з судна на судно підсанкційних товарів; розширення персональних санкцій щодо 71 фізичної й 33 юридичних осіб та список заборонених товарів, які можуть сприяти технологічному вдосконаленню російського сектору оборони та безпеки, включаючи: електронні компоненти, напівпровідникові матеріали, обладнання для виробництва та тестування електронних інтегральних схем і друкованих плат, прекурсори енергетичних матеріалів та прекурсори хімічної зброї, оптичні компоненти, навігаційні прилади, метали, що використовуються в оборонному секторі, та морське обладнання¹⁴³.

Влітку ЄК прозвітувала про попереднє виконання Україною умов щодо початку переговорів про членство. Доповідь ЄК щодо України загалом була позитивною, адже у ній зазначено, що на той момент офіційному Києву вдалося повністю виконати 2 з 7 пунктів, а в решті досягнути серйозного прогресу. У звіті наголошено, що в ЄС усе ще очікують на виконання Україною таких кроків, як «посилення системи боротьби з відмиванням грошей» та комплексного реформування правоохоронних органів, для посилення протидії корупції. Решта умов, що потребували, на думку єврочиновників, прискіпливої уваги української влади, стосувалися уточнення конкурсного відбору суддів Конституційного суду України, а також порад Венеційської комісії

¹⁴³ Russia's war of aggression against Ukraine: EU adopts 11th package of economic and individual sanctions. *Council of the EU*. 2023. 23 June. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/06/23/russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-eu-adopts-11th-package-of-economic-and-individual-sanctions/> (дата звернення: 4.11.2023).

щодо антиолігархічного законодавства та законодавства про національні меншини¹⁴⁴.

Окремим маркером стала економічна і гуманітарна допомога Україні й українцям з боку ЄС. Із початку агресії у 2014 р. ЄС та його держави-члени були найбільшим гуманітарним донором, що допомагав Україні долати гуманітарні, соціальні та економічні наслідки російської агресії на Донбасі та у Криму. Загалом, у 2014–2020 рр. на потреби українського населення у районах, що безпосередньо постраждали від конфлікту, внутрішньо переміщених осіб, які залишили свої домівки в зоні конфлікту, та інших категорій постраждалих було виділено понад 402 млн євро¹⁴⁵.

Після початку широкомасштабної фази агресії, 4 березня 2022 р. ЄС активував Директиву про тимчасовий захист для українців, які тікають від війни. Це дало українським біженцям право на проживання на території ЄС упродовж щонайменше одного року, доступ до ринку праці та житла, медичної допомоги й освіти для дітей. Від 24 лютого 2022 р. на території ЄС було зафіксовано понад 7,8 млн біженців із України, приблизно 4 млн із них отримали тимчасовий захист. Для цього лише на першому етапі європейські фонди спрямували понад 3,5 млрд євро країнам ЄС, які найактивніше приймали українських біженців¹⁴⁶.

У 2022 р. ЄС виділив 7,2 млрд євро макрофінансової допомоги і 620 млн євро бюджетної підтримки. Завдяки цьому Україна змогла частково покривати дефіцит бюджету, продовжуючи виплачувати зарплати й пенсії та надавати основні державні послуги,

¹⁴⁴ Бжозовські А., Сидоренко С. Два бали з семи, прогноз позитивний: що думає ЄС про початок переговорів про вступ України у 2023 році. *Європейська правда*. 2023. 21 червня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/06/21/7164104/> (дата звернення: 3.11.2023).

¹⁴⁵ Політика ЄС щодо тимчасово окупованих територій окремих районів Луганської та Донецької областей. *Представництво України при Європейському Союзі*. 2020. 30 жовтня. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/rosolstvo/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/politika-yes-shchodo-timchasovo-okupovanih-teritorij-okremih-rajoniv-luganskoyi-ta-doneckoyi-oblastej> (дата звернення: 12.09.2023).

¹⁴⁶ Ukraine: Council approves immediate disbursement of € 3.5 billion to EU countries welcoming refugees. *Council of the EU*. 2022. 6 April. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/04/06/ukraine-council-approves-immediate-disbursement-of-3-5-billion-to-eu-countries-welcoming-refugees/> (дата звернення: 21.10.2023).

зокрема підтримувати функціонування лікарень, шкіл й забезпечувати переселенців житлом. Це також забезпечило макроекономічну стабільність і допомагало відновлювати зруйновану критичну інфраструктуру. Так, на відновлення пошкоджених шкіл в Україні у 2022 р. ЄС виділив 100 млн євро, пакет у 330 млн євро був спрямований на потреби внутрішньо переміщених осіб, зокрема на соціальне житло та ремонт пошкодженої інфраструктури. Безпрецедентною за масштабами була також програма гуманітарної допомоги Україні, для чого ЄК у 2022–2023 рр. виділила 685 млн євро на гуманітарні проекти на місцях, а також понад 96 тис. т гуманітарних вантажів (на суму орієнтовно 796 млн євро) було доставлено в Україну від держав-членів ЄС та партнерів через UCPM¹⁴⁷.

У жовтні 2023 р. міністри і лідери ЄС обговорили російську агресію проти України, зосередившись на питаннях короткострокової та довгострокової підтримки. Президент ЄР Ш. Мішель зазначив, що Україна є та залишатиметься пріоритетом ЄС¹⁴⁸. На засіданнях європейських інституцій було вкотре наголошено про рішуче засудження російської агресії та про непохитну солідарність із Україною та її громадянами. Для цього, як було заявлено, ЄС та його країни-члени вже надали Україні понад 82 млрд євро і ця підтримка триватиме. У військовій сфері розглянуто можливості розвитку співпраці між європейським та українським оборонно-промисловим комплексом, щоб якнайкраще задовольнити найнагальніші потреби України, зокрема щодо забезпечення кращої ППО та збільшення постачання боеприпасів. Також було прийнято рішення про продовження схеми тимчасового захисту українських біженців до березня 2025 р.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Допомога ЄС Україні. *Європейська комісія*. 2023. 3 листопада. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine_uk (дата звернення: 8.11.2023).

¹⁴⁸ Європейська рада: Україна є та залишатиметься пріоритетом ЄС. *EU Neighbourseast*. 2023. 30 жовтня. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/latest-news/yevropejska-rada-ukrayina-ye-ta-zalyshatymetsya-priorytetom-yes/> (дата звернення: 7.11.2023).

¹⁴⁹ Foreign Affairs Council. Main results. *Council of the EU*. 23 October 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2023/10/23/> (дата звернення: 07.11.2023); *European Council*. Main results. European Council. 2023. 26–27 October. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2023/10/26-27/> (дата звернення: 9.11.2023).

Водночас головним у відносинах ЄС–Україна залишалося питання про те, чи встигне Україна виконати своє євроінтеграційне «домашнє завдання» із семи пунктів і чи рекомендуватиме ЄК лідерам країн-членів ЄС затвердити рішення про початок переговорів щодо членства України в ЄС. Перші оптимістичні повідомлення, що ЄС, імовірно, не пізніше ніж у грудні 2023 р. оголосить про початок переговорів із Україною про її вступ до нього, з'явилися наприкінці жовтня 2023 р. Голова ЄК У. фон дер Ляєн 8 листопада 2023 р. повідомила, що вони рекомендують відкрити переговори щодо вступу України в ЄС, оскільки українське керівництво виконало понад 90 % рекомендацій¹⁵⁰. Щоправда, угорський лідер В. Орбан уже заявив, що Угорщина не підтримає початок переговорів ЄС з Україною, нібито через невирішеність питання функціонування угорської меншини в Україні. Деякий скептицизм щодо таких швидких темпів євроінтеграції України, зокрема з наголосом на питання корупції, спостерігається також серед інших європейських лідерів і залишається сподіватися, що українській владі вдасться досягти компромісного рішення й узгодити суперечливі питання. У цьому контексті хотілося б навести слова міністра закордонних справ ФРН, країни, яка ще донедавна була одним із найбільших скептиків стосовно євроінтеграційних прагнень України, Аннілени Бербок: «Ми хочемо бачити Україну членом нашого Євросоюзу. ЄС має бути розширений. Це геополітичний наслідок загарбницької війни Росії проти України ... Я переконана, що Європейська рада в грудні надішле такий сигнал», – заявила вона¹⁵¹.

Таким чином, російська агресія проти України стала серйозним викликом для спільної зовнішньої політики ЄС. Зорієнтована на використання принципу «м'якої сили», вона виявила неготовність і недостатню ефективність реакції ЄС в умовах реальних воєнних загроз та масштабного порушення норм між-

¹⁵⁰ Єврокомісія рекомендує відкрити переговори щодо вступу України в ЄС. *Українська правда*. 2023. 8 листопада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/8/7427796/> (дата звернення: 10.11.2023).

¹⁵¹ Гірник К. Бербок однозначно висловила з приводу вступу України в ЄС. *Уніан*. 2023. 2 листопада. URL: <https://www.unian.ua/world/vstup-ukrajini-v-yes-berbok-zrobila-odnoznachnu-zayavu-12444087.html> (дата звернення: 10.11.2023).

народного права. У частині європейських столиць, попри анексію Криму та вторгнення російських військ на Донбас, прагнули уникати ескалації напруження у відносинах із РФ, акцентуючи на політико-дипломатичних кроках вирішення проблеми. Це відбувалось через нерозуміння цілей і завдань, які ставила Росія перед собою у регіоні, та тих загроз, що вони несли, а саме: відновлення повного геополітичного контролю над країнами пострадянського простору, встановлення домінації в басейні Чорного моря та розширення свого впливу у ЦСЄ, повернення РФ до геополітичного статусу наддержави з можливістю диктувати свої умови у світовій політиці. Звідси – відмінності у підходах держав-членів ЄС до російської агресії: ті країни (Балтійські держави, Польща, частково Румунія), які усвідомлювали загрозу поширення кризи, виступали за активніше протистояння агресії, а решта (держави Старої Європи, Угорщина, Словаччина, Болгарія та ін.), які попри санкції проти Росії і підтримку України продовжували розвивати політичні та економічні відносини з агресором, поводитись так, ніби нічого особливого не відбулося. Водночас широкомасштабне російське вторгнення в Україну не залишало простору для двояких рішень і змушувало європейських політиків зміцнити підтримку України та посилити санкційний режим щодо РФ. Серед інструментарію ЄС для підтримки України: макрофінансова та гуманітарна допомога, тимчасовий захист для українців, які тікали від війни, скасування мит для українського експорту до ЄС і створення «шляхів солідарності» для експорту зерна та іншої сільськогосподарської продукції, постачання країнами-членами військової техніки і обладнання та військова місія для навчання бійців ЗСУ, допомога у розслідуванні воєнних злочинів і формування фондів післявоєнної відбудови. Важливим чинником, що обмежив здатність РФ вести агресивну війну, було впровадження низки пакетів економічних санкцій, які є продуктом складних політичних рішень на різних рівнях і потребують серйозного внутрішньоєвропейського міждержавного консенсусу. Для більшої ефективності ЄС намагається застосовувати їх у порозумінні з США та іншими країнами світу, що підтримали Україну в боротьбі проти загарбницької політики Росії.

Від часу налагодження дипломатичних відносин між Україною і ЄС усе ще актуальним залишається питання закріплення перспективи членства у ньому як ефективного рушія внутрішнього розвитку. Пошуки форматів дієвого співробітництва (ЄПС, СП, Угода про асоціацію) сприяли поступовому поглибленню взаємин, однак свідчили, що європейська спільнота ментально не була готова визнати Україну частиною свого політичного і цивілізаційного простору. Саме російська агресія стала тим вирішальним чинником, який змусив більшість країн ЄС суттєво переглянути свою політику. Рішення органів ЄС про надання Україні статусу кандидата, а у перспективі затвердження рішення про початок переговорів щодо членства, стали наслідком еволюції європейської суспільної думки щодо підтримки Української держави. Водночас прихильність європейських громадян, лідерів держав та єврочиновників, виражена у наданні перспектив членства в ЄС, є потужним політичним сигналом у протистоянні російській агресії і шансом до радикального внутрішнього реформування, яким українська влада та суспільство не мають права знехтувати.

Олег ПІХ